

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
HISTORICKÝ ÚSTAV

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

OBRAZ PRUSKA V ČESKÝCH STŘEDOVĚKÝCH
PRAMENECH

Vedoucí práce : PhDr. Petr Hlaváček, Ph.D.

Autor práce: Josef Kocourek

Studijní obor: Historie

Ročník: 3. ročník

2011

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracoval samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích 5. ledna 2011

vlastnoruční podpis studenta

ANOTACE

Cílem bakalářské práce je pokus o rekonstrukci obrazu Pruska na základě studia českých středověkých pramenů. Časové vymezení této práce odpovídá zhruba období od 10. až do 15. století. Tedy období od prvního styku, který se mezi oběma regiony uskutečnil v rámci misijní cesty sv. Vojtěcha, až po konflikty mezi řádem německých rytířů a polsko-litevským soustátím, které se odehrávaly na území Pruska.

Struktura práce je poměrně složitá. První kapitola je zaměřena na obecné dějiny Pruska do příchodu řádu německých rytířů, následující kapitola se věnuje obecným dějinám řádu. Tato kapitola je rozdělena na dvě části:

- první podkapitola se zabývá obecnými dějinami řádu německých rytířů od jeho vzniku do roku 1525
- druhá podkapitola pak popisuje dějiny řádu v českých zemích

Následuje kapitola s názvem Česko-pruské styky v 10.-15. století, která obsahuje výčet kontaktů, které proběhly mezi Českým královstvím a Pruskem. Každý významnější kontakt je zasazen do politického kontextu dané doby.

V hlavní části této práce je pak analyzován český obraz Pruska na základě českých středověkých pramenů. Tato kapitola je rovněž rozdělena na dvě části:

- první podkapitola se věnuje obrazu domorodých obyvatel Pruska v časovém rozmezí 10.-14. století;
- druhá podkapitola pak analyzuje, jaký byl obraz řádu německých rytířů v českých zemích v letech 1204-1466.

Obě tyto části mají za úkol interpretovat obraz, ať už domorodého obyvatele, nebo řádu německých rytířů v daném období a rovněž reflektovat jeho případný vývoj v průběhu vymezeného období.

Hlavním otázkám této práce a odpověďmi na ně je věnován závěr této práce. Především, jak byli reflektováni domorodí Prusové v českých pramenech? Měnil se postupem času tento obraz? Pokud ano, tak jak se na základě zjištěných skutečností měnil či vyvíjel? Jak byli němečtí rytíři reflektováni v českých středověkých pramenech, od jejich příchodu do Českého království až po konec tzv. třináctileté války. Jak se v tomto vymezeném období měnil a vyvíjel obraz řádu a proč?

ABSTRACT

The aim of this dissertation is an attempt to reconstruct an image of Prussia based on the Bohemian middle-age sources. The time horizon of the dissertation is between 10th and 15th century, the period ranging from the first contact between the two regions embodied by the first missionary journey of St. Adalbert to conflicts between Teutonic Order and Polish-Lithuanian commonwealth, which took place in Prussia.

The structure of the dissertations is relatively complex. The first chapter is focused on the general history of Prussia until the arrival of the Teutonic Order. The following chapter deals with the general history of the order. This chapter is divided into two parts:

- The first subsection deals with the general history of the Teutonic Order from its inception until 1525
- The second subsection describes the history of law in Bohemia

The following chapter titled "Prussian-Bohemian relations in the 10th to 15th century" contains a list of contacts, which took place between the kingdom of Bohemia and Prussia. Every important contact is set in the political context of the time. The image of Prussia from Bohemian perspective is analyzed in the main part of this dissertation using Czech medieval sources. This chapter is also divided into two parts:

- The first subsection is devoted to image of the Prussian tribal population between 10th to 14th century,
- The second subsection then analyzes the image of the Teutonic Knights in Bohemia in the years 1204-1466.

Both parts aim to interpret images, be it images of tribal people or of the Teutonic Knights, in the given period and to reflect on the possible developments during the specified period.

The conclusion is devoted to the main questions of the dissertation as well as to their answers. First, how were tribal Prussians reflected in Bohemian sources? Did the image of tribal Prussians change over time? If so, how did their image change or develop based on the new findings? How were the Teutonic Knights reflected in the Bohemian medieval sources, since their arrival in the Bohemian kingdom until the end of the so-called "thirteen-year war." How and why did the image of orders develop and change during this period?

PODĚKOVÁNÍ

Děkuji PhDr. Petru Hlaváčkovi, Ph.D. za to, že vedl mé mnohdy zmatené a rozevláté myšlenky a pomohl mi je urovnat a dal tak celé práci řád. Mé poděkování pak rovněž patří i mé rodině a blízkým přátelům.

Obsah

Úvod.....	7
1. Dějiny Pruska a baltského prostoru před příchodem řádu	12
2. Dějiny řádu německých rytířů	15
2.1. <i>Obecné dějiny řádu německých rytířů</i>	<i>15</i>
2.2. <i>Dějiny řádu v Českém království</i>	<i>21</i>
3. Česko-pruské styky v 10.-15. stol.....	25
4. Obraz domorodých obyvatel Pruska v 10.–14. stol. a řádu německých rytířů v letech 1204-1466	36
4.1. <i>Obraz domorodých obyvatel Pruska v 10.–14. stol.</i>	<i>36</i>
4.2. <i>Obraz řádu německých rytířů v letech 1204–1466.....</i>	<i>48</i>
5. Závěr	63
6. Edice pramenů	66
7. Soupis literatury	67

Úvod

Důvodem, který mě přiměl k tomu abych si zvolil toto téma bylo mé osobní zaujetí rytířskými řády. Nejvíce mne zaujal řád německých rytířů, o kterém jsem měl možnost přečíst řadu publikací. Z historie této organizace mě pak nejvíce zaujalo její působení v Prusku a s tím spojená christianizace baltského prostoru. Když jsem si pak měl zvolit téma své bakalářské práce, má volba byla jasná. Problém však byl v tom jak celou tuto práci pojmut a čemu konkrétně se věnovat, aby to mělo alespoň minimální přínos. Tak se zrodila myšlenka vytvořit práci, která se bude věnovat obrazu Pruska a řádu německých rytířů v českých středověkých pramenech.

Cílem této práce tedy bude pokus o rekonstrukci obrazu Pruska v českých středověkých pramenech. Časové vymezení této práce odpovídá zhruba 10. až 15. století. Tedy období od prvního styku, který se mezi oběma regiony uskutečnil v rámci misijní cesty druhého pražského biskupa sv. Vojtěcha Slavníkovce, přes vojenské výpravy směřující do Prus za vlády Přemysla II. Otakara, Jana Lucemburského i jeho syna Karla IV., až po konflikty mezi řádem a polsko-litevským soustátím, které se odehrávaly na území Pruska. Struktura práce je poměrně složitá. V první kapitole se budu zabývat obecnými dějinami Pruska do příchodu řádu německých rytířů, následující kapitola se věnuje obecným dějinám řádu. Ta bude rozdělena na dvě části: první k obecným dějinám řádu německých rytířů od jeho vzniku do roku 1525, takže bude obsahovat i krátký exkurz do starších dějin řádu, aby bylo patrné jak se řád německých rytířů do Pruska dostal. Druhá část se popisuje dějiny řádu v českých zemích. A to proto, že Prusko se stává řádovým státem a když chceme reflektovat působení řádu v Prusku, tak musíme nastínit i kontext jeho působení v českých zemích.

Následovat bude kapitola s názvem Česko-pruské styky v 10.-16. století, která obsahuje, jak je již patrné z názvu, výčet kontaktů, které proběhly mezi Českým královstvím a Pruskem. Každý významnější kontakt, jako třeba vojenské výpravy proti domorodým obyvatelům, bude zasazen do politického kontextu dané doby.

V další a zároveň hlavní části této práce pak analyzuji český obraz Pruska na základě českých středověkých pramenů. Těmito prameny byly v převážné

většinou kroniky české provenience, které odrážejí dobové české názory na Prusko a jeho obyvatele. Tato kapitola je rovněž rozdělena na dvě části. První část se věnuje obrazu domorodých obyvatel Pruska v časovém rozmezí 10.-14. století. Druhá část pak analyzuje, jaký byl obraz řádu německých rytířů v českých zemích v letech 1204-1466. Obě tyto části mají za úkol interpretovat, jaký byl obraz ať už domorodého obyvatele nebo řádu německých rytířů v daném období a rovněž reflektovat jeho případný vývoj v průběhu vymezeného období.

Základem této práce jsou především české středověké kroniky a prameny literární povahy, jako středověké biografie, legendy či dokonce poezie. Hlavním důvodem, proč jsem se rozhodl pro tyto druhy pramenů, byla potřeba pracovat se subjektivními dobovými názory a pohledy, ať už na středověké Prusko nebo na řád německých rytířů. Subjektivní pohled autorů kronik a dalších epických děl je totiž pro tento typ práce nezbytný, neboť není možné reflektovat obraz „toho druhého“ čistě na základě pramenů institucionální a úřední povahy. Využitelné by samozřejmě byly i prameny osobní povahy jako například korespondence či deníky, které se nám však bohužel nezachovaly.

V české historiografii se středověkým Pruskem nebo řádem německých rytířů zaobíralo či zaobírá hned několik historiků. Prvním, kdo se z českých autorů věnoval středověkému Prusku, byl Jaroslav Goll, který napsal dodnes jedinou ucelenou monografii o pruské problematice – Čechy a Prusy ve středověku¹, pojednávající o dějinách Pruska a jeho kontaktech s českými zeměmi. Toto dílo je dodnes jediné svého druhu v české historiografii a i přes své stáří je stále velice přínosné. Stejný autor se pak ještě věnoval druhé křížové výpravě Přemysla II. Otakara do Prus, a to ve svém článku Přemysla Otakara II. druhá výprava křížová a plán povýšit biskupství Olomoucké na arcibiskupství.² Dalším autorem, který se zaobíral středověkým Pruskem, avšak spíše jen okrajově, byl Josef Šusta. Ten se ve svém článku První výprava Přemysla Otakara II. do Prus³, jak již napovídá název samotný, věnoval této první křížové výpravě českého panovníka. Tomáš Baletka zase zkoumal účast českých a moravských šlechticů na vojenských

¹Jaroslav Goll, *Čechy a Prusy ve středověku*, Praha 1897.

² Jaroslav Goll, *Přemysla Otakara II. druhá výprava křížová a plán povýšit biskupství Olomoucké na arcibiskupství*, ČMM 15, 1891, s. 102-109.

³ Šusta, Josef, *První výprava Přemysla Otakara II. do Prus*. In: *Sborník k 60. narozeninám Jaroslava Bidla. Z dějin východní Evropy a Slovanstva*, Praha 1928.

výpravách do Pruska ve 14. století.⁴ Posledním autorem, který se věnoval středověkému Prusku je specialista na dějiny pobaltské oblasti Luboš Švec. Jeho zájem o středověké Prusko je však rovněž okrajový.

Co se týče řádu německých rytířů je na tom česká historiografie nepoměrně lépe. Důležitou osobností tohoto bádání je moravský historik Libor Jan, který se věnuje výlučně dějinám řádu německých rytířů v českých zemích, a to jak obecně⁵, tak i jednotlivým tématům, která souvisí s německými rytíři. Od řádu na dvoře Přemyslovců⁶, přes dějiny některých jednotlivých řádových komend⁷, českou a moravskou šlechtu jako podporovatele řádu⁸, až po rozpad česko-moravsko-slezské bailivy.⁹ Dalším historikem, který se zabývá řádem německých rytířů, respektive jeho dějinami s přihlédnutím k dějinám řádu v českých zemích, je Petr Adam.¹⁰ Třetím v pořadí je pak Martin Wihoda, jenž se specializuje na počátky řádu německých rytířů v českých zemích.¹¹ Monografie zabývající se obecnými dějinami řádu pochází z pera Miloslava Stiebera¹² a Jiřího Pořízky.¹³ Další autoři se pak převážně věnují výzkumům k jednotlivým řádovým komendám na území Českého království. Mezi tyto autory patří například Martin Čapský¹⁴, který zkoumal řádovou komendu v Miletíně na základě účetních

⁴ Tomáš Baletka, Účast české a moravské šlechty na „pruských jízdách“ ve 14. století, In: Sto let od narození profesora Jindřicha Šebánka. Brno 2000, s. 79-88.

⁵ Libor Jan, Bratři špitálu Panny Marie v českých zemích 1204-1411. Tišnov 1995. Libor Jan – František Skřivánek, Němečtí rytíři v českých zemích. Praha 1997.

⁶ Týž, Hodnostáři rytířských duchovních Řádů na dvorech posledních Přemyslovců, In: Česko-rakouské vztahy ve 13. století, Praha 1998, s. 247-260.

⁷ Týž, Slavkov u Brna ve 14. a na začátku 15. století - rozmach a úpadek komendy Řádu německých rytířů. ČMM 109, 1990, č. 1, s. 39-58. L. Jan, Počátky Chomutova a Řád německých rytířů. In: Comotovia 2002. Sborník příspěvků z konference věnované výročí 750 let první písemné zmínky o existenci Chomutova (1252-2002), Ústí nad Labem 2003, s. 5-15.

⁸ L. Jan, Čeští a moravští šlechtici jako podporovatelé a členové rytířských duchovních Řádů. In: In omnibus caritas, Praha 2002, s. 289-303.

⁹ Týž, Zkáza českomoravské bailie Řádu německých rytířů. ČMM 117, 1998, č. 2, s. 383-3. L. Jan, King Wenceslas and the Dissolution of the Teutonic Order's Bohemian Bailiwick, In: Mendicants, military orders and regionalism in medieval Europe. Aldershot, Ashgate 1999, s. 233-242.

¹⁰ Petr Adam, Němečtí rytíři. Malý úvod do historie Německého Řádu. Se zvláštním přihlédnutím k dějinám Českomoravské komorní bailivy. Svitavy 1998. Týž, Řád německých rytířů a jeho působení v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha 2005.

¹¹ Martin Wihoda, Příchod Řádu německých rytířů do českých zemí, In: Český stát na přelomu 12. a 13. století. Opava 1993, s. 29-34. Týž, Marchio Moraue, domus vestre fundator. Přemyslovská dynastie a počátky Řádu německých rytířů. SPFFBU(C) 48, 1999 [vyd. 2001], č. 46, s. 5-15.

¹² Stieber, Miloslav, Němečtí rytíři, Praha, Ministerstvo zahraničních věcí 1920.

¹³ Jiří Pořízka, Řád německých rytířů. Z Palestiny na Via Condotti, Praha, Elka Press 1997.

¹⁴ Martin Čapský, Miletínská komenda Řádu německých rytířů v době předhusitské ve světle účetních pramenů, In: Celostátní studentská vědecká konference Historie 1997. Brno 1998, s. 9-29.

pramenů. Lucie Jurošková,¹⁵ se věnovala chomutovské komendě, jako příkladu řádového hospodaření v Českém království. Petr Meduna s Dušanem Foltýnem, se zase věnovali komendě v Řepíně.¹⁶ Krista Kuchejdová zkoumala pivovarnictví v rámci bruntálské řádové komendy¹⁷. Ludvík Belcredi zase zkoumal řádovou komendu ve Slavkově u Brna¹⁸, Jan Jůna komendu v Jindřichově Hradci od jejího vzniku do roku 1300¹⁹ a Stanislav Bárta pak zkoumá počátky řádu v Německém Brodě.²⁰ Komendám v Českém království obecně se pak věnoval Tomáš Durdík.²¹ Žoldníci a válečníky, kteří bojovali v konfliktech mezi polsko-litevským soustátím a německými rytíři v letech 1410 a 1414, se zabývala Eva Barborová.²² Na závěr pak musím zmínit Milana Bubna a jeho Encyklopedii řádů, kongregací a řeholních společností v českých zemích²³, ve které jsou obecné informace o řádu, od organizace a struktury přes dějiny až po seznamy velmistřů a nejslavnějších členů.

Tím se dostáváme k hlavním otázkám této práce. Za prvé, jak byli reflektováni domorodí Prusové v českých pramenech, které se věnovaly kontaktu Pruska s Českým královstvím? Měnil se postupem času tento obraz? Jestli ano, tak jak se na základě zjištěných skutečností měnil či vyvíjel? Obdobné otázky pak budou platit pro řád německých rytířů. Tedy, jak byli němečtí rytíři reflektováni v českých středověkých pramenech, od jejich příchodu do Českého království až

Týž, Komenda Řádu německých rytířů v Drobovicích. In: Ve stopách sv. Benedikta. Sborník příspěvků z konference Středověké kláštery v zemích Koruny české konané ve dnech 24. - 25. května 2001 v Třebíči, Brno 2002, s. 139-144.

¹⁵ Lucie Jurošková, Hospodářské strategie českomoravské bailie Řádu německých rytířů. Příklad chomutovské komendy, Ústecký sborník historický 2004, s. 125-156.

¹⁶ Petr Meduna – Dušan Foltýn, Příspěvek k dějinám komendy Řádu německých rytířů v Řepíně. CastB 9, 2004, s. 211-218.

¹⁷ Krista Kuchejdová, Pivovar a lihovar Řádu německých rytířů v Bruntále, Sborník bruntálského muzea 2006, s. 66-71.

¹⁸ Ludvík Belcredi, Komenda Řádu německých rytířů ve Slavkově u Brna, Pravěk 8, 1998 [vyd. 1999], s. 341-369.

¹⁹ Jan Jůna, Komenda Řádu německých rytířů v Jindřichově Hradci do roku 1300, HaG 40, 2007, č. 1-2, s. 97-104.

²⁰ Stanislav Bárta, K počátkům Řádu německých rytířů v Německém Brodě, Havlíčkovobrodsko 21, 2007, s. 213-217.

²¹ Tomáš Durdík, Die Kommenden und Burgen der Ritterorden in Böhmen, Castle and Church 5, 1996.

²² Eva Barborová, Češi a Moravané jako účastníci války Polska s Řádem německých rytířů v letech 1410 a 1414, Sborník Matice moravské 86, 1967, s. 191-201.

²³ Milan Buben, Encyklopedii řádů, kongregací a řeholních společností v českých zemích. 1díl. Řády rytířské a křížovníci, Praha 2002.

po konec tzv. třináctileté války. Jak se v tomto vymezeném období měnil a vyvíjel obraz řádu a proč?

1. Dějiny Pruska a baltského prostoru před příchodem řádu

Cílem této krátké kapitoly bude přiblížit obecné dějiny Pruska a baltského prostoru před příchodem řádu německých rytířů.

Na úvod je nutné podat několik základních informací k náboženství původních obyvatel Pobaltí. Pohanství starých Baltů vyrůstalo ze společného indoevropského základu a proto má řadu shodných rysů s náboženstvím starých Indů, Íránců, Řeků, Římanů, Keltů, Germánů a Slovanů.²⁴ Základem pro poznání religiózního světa starých Baltů, jsou svědectví soudobých kronikářů a především folklor. Pantheon starých Baltů byl vícevrstevný, bohatý na množství mužských a ženských božstev. Nejdůležitější mezi matriarchálními božstvy byly bohyně Žemyna (bohyně plodnosti), Laima (bohyně osudu) a Ragana (bohyně života a smrti). Z patriarchálních božstev pak Pe-rkūnas (bůh spravedlnosti), Dievas (bůh hojnosti a úrody), který byl včele tohoto pantheonu a Velnias (bůh, který plnil roli patrona hudebníků a ochránce zemědělství).

Baltové svým bohům obětovali v posvátných hájích na kamenech, uctívali posvátné prameny a stromy vztahující se k jednotlivým božstvům, což dokazuje jak jejich víra byla spjata a provázána s přírodou. Znesvěcení těchto posvátných míst se přísně trestalo, jak se o tom mohl na vlastní kůži přesvědčit i druhý pražský biskup Vojtěch, když pronikl do háje kultovního místa zvaného Romuva.²⁵ Pohanský rítus se v Pobaltí udržel patrně nejdéle v Evropě. Na konci 12. století, po podrobení pobaltských a polabských Slovanů, se pobaltští pohané stali anomálií, která nutně musela vést k aktivitě okolní křesťanskou Evropu. K násilné christianizaci Prusů, lotyšských a estonských kmenů došlo ve 13. století v souvislosti s působením řádu německých rytířů a řádu mečových rytířů. Litva přijala křesťanství dobrovolně, a to až na konci 14. století.

Nejdříve přišly na řadu křesťanské misie. Za zmínku stojí především misie druhého pražského biskupa Vojtěcha (†997) z roku 997, dále pak jeho následovníka a životopisce Brunona Querfurtského (†1009), který absolvoval svou pouť o dvanáct let později, tedy v roce 1009. Do Prus se vypravil v roce

²⁴Luboš Švec-Vladimír Macura-Pavel Štol, *Dějiny pobaltských zemí*, Praha 1996, s. 20

²⁵ Místo v západní části Sambia, tedy v oblasti dnešního Kaliningradu.

1141 také olomoucký biskup Jindřich Zdík (†1150), tedy alespoň to měl podle kronik v úmyslu, v žádných pramenech však nenalezneme doklad o tom, zda v Prusku opravdu byl. Netřeba říkat, že jako celek byly misijní cesty do Prus a vůbec do celého baltského prostoru spíše neúspěchem, neboť dlouhodobé pozitivní výsledky nepřinesly ani misie ze severu, tedy ze švédského království do Estonska a Finska.

Úspěch misí, i když nakonec s podporou zbraní, přináší až christianizační aktivita německých misionářů v ústí toku řeky Daugavy.²⁶ Toto území patřilo totiž do sféry zájmů německých kupců, kteří obchodovali s Novgorodem²⁷ a ruskými městy, takže s pronikajícími severoněmeckými kupci sem pronikají i misionáři. Tito pak měli při svém pronikání oporu v ostrovním středisku Visby²⁸, založeném roku 1163. A tak s povolením polockého knížete zakládá augustinián Meinhard (†1196) na řece Daugavě roku 1184 první katolický kostel v zemi Livů, tedy na území Livonska. Název Livonsko, jak patrně bylo odvozeno právě od kmene Livů. O dva roky později se stává Meinhard místním biskupem. Další misie pak směřovala na sever, na území kmene Estů a Kurů. Ti však pro působení cisterciáka Theodoricha²⁹ neměli takové pochopení jako Livové a tak musel uprchnout. Výsledkem této příhody je pak křížová výprava, která však roku 1193 skončila fiaskem. Druhá křížová výprava roku 1198 směřuje již proti Livům, kteří se christianizaci nejprve nebránili, ovšem jejich názor se s narůstajícími břemeny, uvalenými na ně biskupem, brzy změnil. V čele této druhé výpravy stál již Meinhardův nástupce biskup Bertold.³⁰ Výprava tentokrát skončila vítězstvím křížáků, ale biskup Bertold během ní padl, takže úspěšné christianizace dosáhl až třetí biskup Albert z Buxhoevden (1165-1229). Teprve on položil v tomto prostoru základy německého panství, společně s řádem mečových rytířů. Klíčem k tomu bylo zajištění podpory předních feudálů, v čele s dánským králem Knutem VI. (1163-1202) a římskoněmeckým králem Filipem Švábským (1177-1208). Dále pak dosáhl u papeže zasvěcení celé oblasti Panně Marii a hlavně zrovnoprávnění

²⁶ Řeka procházející dnešním územím Ruska, Běloruska a Lotyšska, ústící do Baltského moře v Rížském zálivu.

²⁷ Městský stát na severovýchodě Evropy ovládající území přibližně od dnešního Estonska po Ural.

²⁸ Město se nachází na ostrově Gotland, dnes patřící švédskému království.

²⁹ Teoderich z Treidenu, misionář a v letech 1211-1219 biskup estonský.

³⁰ Berthold z Hanoveru, cisterciák, opat lokumského kláštera.

s Palestinou, co se významu pro křižáky týče.³¹ To pak učinilo z Pobaltí příhodný cíl křížových výprav, hlavně pro šlechtu ze Skandinávie a německých zemí, ale i pro šlechtice z dalších evropských regionů, pro něž byla cesta do Palestiny příliš dlouhá, namáhavá či nákladná. Tak se stalo, že Pobaltí začalo v tomto ohledu de facto suplovat Svatou zemi. Tím tedy definitivně začíná násilná christianizace pobaltských kmenů, kdy slovo Boží bylo nahrazeno spíše ohněm a mečem. Oním mečem v rukou biskupa Alberta byl řád mečových rytířů, který byl založen roku 1202 a byl podřízen přímo řížskému biskupovi³² a to až do svého zdecimování roku 1237, kdy byla řádu mečových rytířů zaručena autonomie tzv. vitebskou smlouvou a ten se následně přidal k řádů německých rytířů. Tímto se dostáváme k řádu německých rytířů, který se zhostil v Prusku stejného úkolu, který původně plnil řád mečových rytířů v Livonsku a o kterém bude pojednávat následující kapitola.

³¹ Šlo o obdržení stejných privilegií, jaké měli křižáci v Levantě, tj. ve východním Středomoří.

³² Město Riga bylo založeno roku 1201 a stalo se sídlem biskupů, od roku 1253 pak arcibiskupů.

2. Dějiny řádu německých rytířů

Cílem této kapitoly, rozdělené na dvě části, je představit dějiny řádu německých rytířů. Jedním z cílů této práce je totiž podhalit obraz řádu v českých zemích a proto je tedy zapotřebí představit i historii této organizace. První část kapitoly bude věnována obecným řádovým dějinám od počátku řádu až do konce řádového státu v Prusku. Druhá část pak bude věnována dějinám řádu v Českém království, od jeho příchodu do českých zemí až do sekularizace významné části jeho majetků roku 1411.

2.1. Obecné dějiny řádu německých rytířů

Řád německých rytířů neboli Ordo domus Sanctae Mariae Theutonicorum Ierosolimitanorum má své počátky už v časech Jeruzalémského království, kdy byl přímo ve městě Jeruzalémě zřízen špitál pro německy mluvící poutníky, jak dokládá svědectví ve spisu Jakoba de Vitry.³³ Ze zpráv poutníka Johana von Würzburg, který navštívil Jeruzalém roku 1165,³⁴ pak dokonce pochází i zmínka o přesném umístění špitálu i s kostelem zasvěceným Panně Marii, která se stala též hlavní patronkou řádu a po níž se členové řádu někdy označovali i jako Mariáni. Toto uskupení však muselo opustit Jeruzalém po jeho dobytí Saladinem roku 1187, protože zůstat bylo dovoleno jen johanitům. Co se s těmito německými špitálníky, kteří byli formálně podřízeni johanitskému špitálu, po odchodu z dobytého Jeruzaléma stalo, bohužel nevíme. Podle Petra Adama se však někteří z těchto německých špitálníků zúčastnili třetí křížové výpravy a tudíž i druhého založení německého špitálu, tentokrát však pod Akkonem. Důkazem pro toto tvrzení mu pak jsou listiny signované jeruzalémskými králi Balduinem IV. a Balduinem V., které pocházejí z let 1173, 1177 a 1186, poněvadž kdo jiný by je mohl přinést do archivu akkonské komunity než člen původního jeruzalémského špitálního bratrstva.³⁵

³³ Tímto spisem je *Histoire orientale. Historia orientalis*, Jean Donnadiou (ed.), Jacques de Vitry, *Histoire orientale. Historia orientalis*, 2008.

³⁴ Tato zpráva je ve spise *Descriptiones Terrae Sanctae*, bohužel tato práce není v Čechách k sehnání, takže nejsem schopen udat přesný rozsah stránek.

³⁵ Petr Adam, *Řád německých rytířů a jeho působení v Čechách na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2005, s. 17.

Roku 1190, jak o tom hovoří pramen *Vyprávění o počátcích Německého řádu (Naratio de primordii ordinis Theutonici)*³⁶, zbudovali námořníci z Brém a Lübecku během třetí křížové výpravy před Akkonem polní špitál. Prvním představeným tohoto zařízení a zároveň i vzniklého bratrstva byl muž jménem Sibrand. Tento prozatímní špitál měl za úkol starost o německé poutníky během obléhání Akkonu. Před odjezdem zpět do Evropy předali námořníci a obchodníci špitál do správy dvěma mužům z okolí vévody Friedricha VI. Švábského³⁷, který projevil novému špitálu svoji přízeň. Těmito muži byli kaplan Konrád a komoří Burchard. Ti pak zasvětili špitál Matce Boží a nazvali jej špitálem Panny Marie Němců v Jeruzalémě (do Jeruzaléma se totiž po jeho opětovném dobytí mělo přesunout sídlo této organizace). Po dobytí Akkonu byl tento špitál nastálo přemístěn do města. Roku 1191 vzal tuto novou instituci pod svou ochranu papež Klement III. a jeho nástupce Celestin III. pak v roce 1196 potvrdil bratřím majetky, práva a výsady, čímž je postavil naroveň ostatním duchovním řádům. Roku 1198 došlo v Akkonu ke shromáždění v sídle templářského velmistra, kde bylo stanoveno, aby se duchovní členové bratrstva ve službě nemocným řídili řeholí špitálu sv. Jana neboli johanitů, rytíři laici pak řeholí templářů.³⁸ Papež Inocenc III. roku 1199 toto propůjčení johanitské a templářské řehole uznal. Tím je tedy dokončen přerod ze špitálního bratrstva v organizaci, která má nyní dva hlavní úkoly, totiž špitální péči a rytířský boj. Řád rovněž obdržel od papeže rozkaz dobýt a udržet Jeruzalém pro katolické křesťanství a bránit Svatou zemi před muslimy. Němečtí rytíři měli nejprve sídlo v Akkonu. Dalšími řádovými pevnostmi na Středním Východě pak byly hrad Montfort (Starkenberk) severovýchodně od Akkonu, který sloužil k obraně silnice mezi Jeruzalémem a Středozemním mořem a jenž byl oficiální rezidencí řádu německých rytířů od svého zbudování až do roku 1271. Řád obdržel darem půdu ve Svaté říši římské (hlavně v dnešním Německu a Itálii), dále v Řecku a Palestině.

Během období, kdy stál v čele řádu velmistr Herman von Salza (1209-1239), se řád změnil ze špitálního bratrstva pečujícího o poutníky v primárně vojenský řád a došlo i k poslednímu pokusu řádu výrazněji prosadit se ve Svaté

³⁶ Libor Jan-Jan Skřivan, *Němečtí rytíři v českých zemích*, Praha 1997, s. 11.

³⁷ Druhý syn Fridricha I. Barbarosa. Po smrti svého otce se stal velitelem této křížové výpravy. Fridrich I. Barbarosa se utopil v říčce Saleph, na cestě z Arménie do Antiochie.

³⁸ L. Jan-J. Skřivan, *Němečtí rytíři*, s. 13.

zemi. To se však nepodařilo i přesto, že řád byl jediným z rytířských řádů, který se zúčastnil úspěšné páté křížové výpravy císaře Friedricha II., jejímž výsledkem bylo získání Jeruzaléma. Během Friedrichovy korunovace králem Jeruzaléma (jeho žena Isabele byla dědičkou Jeruzalémského království) v roce 1229 němečtí rytíři sloužili jako jeho eskorta v kostele Božího Hrobu a Herman von Salza jí byl přítomen jako jediný církevní hodnostář. Snaha o prolomení monopolu románských rytířských organizací ve Svaté zemi však zůstala neúspěšná a řád se snažil získat dominantní postavení alespoň na Kypru. Ani zde však neuspěl a tak řád obrací svou hlavní pozornost do Evropy, což však neznamená, že by úplně rezignoval na veškerou aktivitu ve Svaté zemi.

V roce 1211 přijal uherský král Ondřej II. (1177-1235) jejich služby a udělil jim oblast Burzenlandu v Sedmihradsku. Řád, vedený bratrem Theoderichem, ubránil svěřené území před vpády sousedních Kumánů a usadil tam kolonisty z Říše, známé později jako sedmihradští (nebo transylvánští) Sasové, pro něž zřídil osady mezi dřevěnými pevnostmi řádu. V roce 1224 rytíři požádali papeže Honoria III. (1216-1227), aby spadali přímo pod papežskou jurisdikci a ne pod uherského krále. Uražený král Ondřej, znepokojený vzrůstající mocí řádu, odpověděl jejich vyhoštěním v roce 1225, třebaže kolonistům z Říše dovolil zůstat.

V roce 1226 Konrád I. (1187-1247), vévoda mazovský, požádal rytíře o obranu svých hranic a podmanění pohanských baltských Prusů a dovolil jim použít chelmskou zemi (území na jihovýchodě dnešního Polska) jako základnu pro jejich tažení. Velmistr přijal žádost o pomoc a současně vyjednal výhodné podmínky s císařem. Ten stejného roku vydává řádu Zlatou bulu riminskou. Touto bulou císař Friedrich II. udělil řádu speciální říšská privilegia pro dobytí a držení Pruska. Jedno z těchto privilegií určuje, že území, jež řád vybojuje na pohanech, bude patřit pouze řádu. Do roku 1230 se zde však nacházeli pouze dva rytíři. Kníže Konrád tak v roce 1228 zakládá konkurenční řád dobříňských rytířů, který však vydrží jen sedm let, než je začleněn do řádu německých rytířů. Byl to čas rozsáhlých kruciátů na severovýchod Evropy. Herman von Salza považoval Prusko za dobrý výcvikový prostor pro řádové rytíře, který je měl připravit na boj v zámoří proti muslimům. Zmíněného roku 1230 jsou již hlavní síly řádu v Prusku, kde začíná válečná kampaň proti Prusům a následná kolonizace země

v evropském stylu. Řád vládl v Prusku na základě listin vydaných papežem a císařem Svaté říše římské, čímž vznikl suverénní řádový stát, podobně jako tomu bylo na Rhodu a později na Maltě v případě johanitů.

Po úspěšných bojích s Prusy je pak do řádu včleněn roku 1237 řád mečových rytířů působící v Livonsku.³⁹ Důvodem byla porážka, kterou řád mečových rytířů utrpěl v předchozím roce od místních pohanských kmenů, a tudíž byl výrazně oslaben. Společně s novým územím získává řád také nové nepřátele: pohanské Litevce a novgorodské Rusy. Jeho dalším cílem bylo obrátit ortodoxní Rusy na víru římsko-katolickou. Poté, co byli rytíři roku 1242 na Čudském jezeře poraženi vojskem Alexandra Něvského (†1263), byl tento plán opuštěn.

Dobytí Pruska bylo dokončeno s velkým krveprolitím po více než padesáti letech, během nichž byli domorodí nepokřtění Prusové podmaňováni, zabíjeni nebo vyháněni. Boje mezi rytíři a Prusy byli divoké, jak dokládá kronika řádového státu od Petra von Duisburg.⁴⁰ Christianizovaní Prusové dostali stejná práva jako nově příchozí osadníci z Říše. Konverze ke křesťanství byla nejprve velmi formální a někdy neměla za následek víc než pokřtění. Aby byly vynahrazeny ztráty obyvatelstva způsobené morem a zčásti i vyhlazením původních obyvatel, podporoval řád příchod kolonistů z Říše a polských knížectví. Kolonisté zahrnovali šlechtu, řemeslníky a sedláky, což vedlo k tomu, že přežívající staří Prusové byli postupně germanizováni. Osadníci založili četná města na místech bývalých pruských osad. Řád sám postavil mnoho hradů, z nichž bylo možno odrážet povstání starých Prusů, stejně tak jako pokračovat v útocích na velkovévodství Litevské a království Polské, s nimiž byl řád během 14. a 15. století⁴¹ často ve válce. Mezi významná města založená řádem patří Allenstein (Olzstyn), Elbing (Elblag), a Memel (Klaipeda)⁴², Královec (Königsberg) byl samozřejmě založen králem Přemyslem II. Otakarem a odevzdán řádu. Němečtí rytíři vytvářejí z močálovité země prosperující stát, a to pomocí rozsáhlého vysušování, jehož výsledkem byl zisk nové úrodné půdy vhodné pro zemědělství. Bohatnou na vývozu obilí, medu, piva a také jantaru. V Gdaňsku vzkvétá výroba lodí. Řád si razí vlastní stříbrné mince. Rozsáhlá je stavební činnost – stavba

³⁹ Viz Luboš Švec a kol., Dějiny pobaltských zemí, Praha 2001.

⁴⁰ Max Toeppen (ed.), Chronicon Terrae Prussiae von Peter Duisburg, Leipzig 1861.

⁴¹ Viz Norman Davies, Polsko: dějiny národa ve středu Evropy, Praha 2003, s. 270-275.

⁴² Více viz Stephan Turnbull, Hradý Řádu německých rytířů, Praha 2008, s. 26-40.

hradů, ale ne z nedostupného kamene, nýbrž z pálených cihel. Dá se říci, že přinášejí do těchto končin civilizaci, zakládá školy, budují města, především prostřednictvím německých kolonistů.

Po dokončení christianizace Pruska v 80. letech 13. století se němečtí rytíři zaměřili na Litvu. Středověká západní Litva byla pohanská až do konce 14. století, tedy mnohem déle než ostatní části východní Evropy a mnoho rytířů (nikoliv řádových) ze západních zemí jako Anglie a Francie se vydávalo do Pruska, aby se podíleli na výpravách proti velkovévodství Litevskému. Někteří z nich tak chtěli získat odpuštění za svoje hříchy, zatímco jiní bojovali, aby získali bojovou zkušenost či věhlas. Válka mezi řádem a Litevci byla obzvláště brutální. Zajatí pohané byli křesťany považováni za nerovnoprávné a jejich zotročení bylo v té době vnímáno jako přijatelné. Rytíři také často využívali zajaté pohanské Litevce k těžké nucené práci.

V roce 1309 bylo sídlo řádu přeneseno do mohutného hradu Marienburg (Malbork), tam sídlí velmistr, vládá a zhruba dvacet až šedesát rytířů a další bratři. Nejmocnější je řád v druhé polovině 14. století, kdy získává Žmuď od Litvy, Estonsko od Dánů a Pomořany od Polska.

V roce 1385 se stal polským králem Vladislav II. Jagiello (1351-1434), bratranec litevského knížete Vitolda (1350-1430), a po různých peripetiích a vzájemných zradách se oba spojili proti řádu a obsadili několik řádových hradů a Žmuď. Řád pod vedením velmistřů von Rottensteina (1380-1390) a von Wallenroda (1391-1393) podnikl několik výprav na Litvu, avšak bez většího úspěchu. Další velmistr, Konrád von Jungingen (1393-1407), se válce proti Polskému království a Litvě vyhýbal a svou pozornost zaměřil raději na zničení pirátů z ostrova Gotland a na zlomení moci řížského arcibiskupa. Proti válce s polsko-litevským soustátím však nebyl jeho bratr a další velmistr Ulrich von Jungingen (1407-1410). Ten vpadl s řádovým vojskem roku 1409 do Polska a začal ho plénit. Polský král se zpočátku rozhodující bitvě vyhýbal, avšak jen do doby, než se spojil s vojskem svého bratrance Vitolda. K rozhodující bitvě pak došlo u Grunwaldu⁴³ 15. července roku 1410. V bitvě byl řád německých rytířů

⁴³ Více viz Stehen Turnbull, Grunwald/Tannenberg: osudná porážka Řádu německých rytířů, Praha 2008.

poražen a vítězné vojsko vytáhlo směrem na Malbork. Hrad se mu však nepodařilo dobýt díky posilám pod vedením nového velmistra Jindřicha z Plavna (1410-1413) – tyto oddíly měly bránit Pomořany proti případnému polskému útoku, k němuž však nedošlo. Mír byl uzavřen následujícího roku, řád německých rytířů musel zaplatit vysoké reparace a vzdát se nároků na Žmuď. Řád byl na ústupu. Další ztráty zaznamenal roku 1422 kompromisním mírem, jímž za slib polského krále o neútočení ztratil část Prus a Pomořany. V roce 1433 společně s Poláky bojuje i oddíl českých sirotků pod vedením polního hejtmana Jana Čapka ze Sán.⁴⁴ Po dobytí města Tzcewa a kláštera Oliwy si Češi odvezli domů žold a bohatou kořist. Řád proti polskému a sirotčímu vojsku do pole nevytáhl a podepsal mír. Roku 1454 začíná válka řádu proti Polsku a Pruskému spolku, což bylo společenství měst a šlechty sdružující potomky kolonizátorů. Řád tuto válku prohrál a roku 1466 byl uzavřen Toruňský mír, který znamenal pro řád ztrátu západního Pruska (včetně Malborku) a velmistr se stal leníkem polského krále. Řád vedl ještě dvě války proti daleko silnějšímu Polsku, nic v nich nezískal, ale ani neztratil. V roce 1521 zemský mistr pro Livonsko toto území odtrhl od Pruska, ale řádu se nezřekl. Toho se zřekl až velmistr Albrecht (1510-1525) v roce 1525, když se připojil k luterské reformaci a z Pruska učinil světské vévodství. Čeká ho pak výrazný vzestup, hlavně v 18. století. Pod tlakem ruských útoků je Livonsko předáno Polsku (1561), zbylé kuronské světské knížectví je dobyto Rusy.

⁴⁴ Viz František Šmahel, *Husitská revoluce III.*, Praha 1996, s. 259.

2.2. Dějiny řádu v Českém království

Tato část je věnována dějinám řádu v Českém království od jeho příchodu až do začátku husitských válek. Nebude zde rozebírána vnitřní struktura a uspořádání řádu⁴⁵, protože to není cílem této práce. Nebude zde rozebírán ani vývoj jednotlivých komend v českém království, protože o tom bylo napsáno dost samostatných prací⁴⁶ stejně jako k nejdůležitějším komendám v Čechách a na Moravě.⁴⁷

První komendy vznikly v roce 1204, a to zároveň v Praze a v Opavě, dokladem je listina papeže Inocence III., která povoluje mladému řádu usadit se v Praze. O příchod řádu se zasloužil Přemysl I. Otakar a především jeho bratr, moravský markrabě Vladislav Jindřich.⁴⁸ Z jejich rukou se pak řádu dostalo prvních darovaných pozemků v českých zemích. Přemysl I. Otakar pak projevoval řádu svou přízeň, což dokazuje mimo jiné jeho výnos, jímž se představenému komunitě od sv. Petra v Praze povoluje stavba rezidence přímo naproti královskému hradu. Farní osada sv. Petra na Poříčí, v pražském podhradí, je první spolehlivě doložené působiště řeholníků, kteří přicházejí zřejmě z Říše a objevili se zde nejspíše na žádost zdejší dosti početné německé menšiny. Řád u sv. Petra

⁴⁵ Milan Buben, Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích I. Díl. Řády rytířské a křížovnické, Praha 2002, s. 75-79.

⁴⁶ Libor Jan, Slavkov u Brna ve 14. a na začátku 15. století - rozmach a úpadek komendy Řádu německých rytířů. ČMM 109, 1990, č. 1, s. 39-58. L. Jan, Počátky Chomutova a Řád německých rytířů. In: Comotovia 2002. Sborník příspěvků z konference věnované výročí 750 let první písemné zmínky o existenci Chomutova (1252-2002), Ústí nad Labem 2003, s. 5-15. Martin Čapský, Miletínská komenda Řádu německých rytířů v době předhusitské ve světle účetních pramenů, In: Celostátní studentská vědecká konference Historie 1997. Brno 1998, s. 9-29. Týž, Komenda Řádu německých rytířů v Drobovicích. In: Ve stopách sv. Benedikta. Sborník příspěvků z konference Středověké kláštery v zemích Koruny české konané ve dnech 24. - 25. května 2001 v Třebíči, Martin Čapský, Miletínská komenda Řádu německých rytířů v době předhusitské ve světle účetních pramenů, In: Celostátní studentská vědecká konference Historie 1997. Brno 1998, s. 9-29. Týž, Komenda Řádu německých rytířů v Drobovicích. In: Ve stopách sv. Benedikta. Sborník příspěvků z konference Středověké kláštery v zemích Koruny české konané ve dnech 24. - 25. května 2001 v Třebíči, s. 139-144. Petr Meduna – Dušan Foltýn, Příspěvek k dějinám komendy Řádu německých rytířů v Řepíně. CastB 9, 2004, s. 211-218. Krista Kuchejdová, Pivovar a lihovar Řádu německých rytířů v Bruntále, Sborník bruntálského muzea 2006, s. 66-71. Ludvík Belcredi, Komenda Řádu německých rytířů ve Slavkově u Brna, Pravěk 8, 1998 [vyd. 1999], s. 341-369. Jan Jůna, Komenda Řádu německých rytířů v Jindřichově Hradci do roku 1300, HaG 40, 2007, č. 1-2, s. 97-104. Stanislav Bárta, K počátkům Řádu německých rytířů v Německém Brodě, Havlíčkobrodsko 21, 2007, s. 213-217.

⁴⁷ M. Buben, Encyklopedie řádů, s. 86-89. P. Adam, Řád německých rytířů, s. 79-101.

⁴⁸ Viz. Martin Wihoda, Příchod řádu do českých zemí, Časopis Slezského zemského muzea B, 41, 1992, s. 7-10.

setrval až do roku 1237,⁴⁹ kdy od nich komendu odkoupila královna Konstancie údajně za 2 100 hřiven. O skutečných důvodech, které řád vedly k prodeji statků a následnému odchodu z jím blízkého prostředí německých usedlíků, existuje zajímavá teorie. Odkup majetku řádu v Praze měl údajně být preventivním opatřením ze strany královny Konstancie a jejího syna Václava před potenciálními ambicemi řádu v Čechách. Jeho střet s Ondřejem II. v Uhrách vytvořil prostor k přesídlení a nakonec k ovládnutí Prus a vytvoření samostatného státu.⁵⁰ To se však nezdá pravděpodobné, neboť zde není žádná paralela s Uhry či s Pruskem. Především – České království byl suverénní a plně christianizovaný státní útvar, takže paralela s Pruskem není možná. Za druhé, České království nečelilo nájezdům či vpádům pohanských kmenů, jako tomu bylo v Uhrách a tudíž se nemuselo bránit ani si zvat na pomoc řád, výměnou za jeho jistou autonomii na svém území. V neposlední řadě pak v Českém království nebyly přítomné vojenské složky řádu, což bylo jak v uherském, tak i v pruském případě rozhodující. Spíše bych se tak přiklonil k názoru, že se jednalo o snahu omezit vliv německé menšiny, která měla v Praze příliš velká privilegia⁵¹, jejich omezení tudíž bylo pro Přemyslovce žádoucí, protože silná německá menšina by byla spíše na obtíž než k užitku, ostatně jako každé silné uskupení tohoto typu v rámci Českého království, které by mohlo dříve či později začít prosazovat své zájmy na úkor království.

Roku 1233 vznikla samostatná česko-moravsko-slezská bailiva v čele se zemským komturem.

Řád se těšil značné oblibě nejen u panovníků⁵² a vysoké šlechty⁵³, ale pro svou špitální činnost i u širokých vrstev obyvatelstva. V důsledku toho rychle bohatl četnými odkazy a dary, přičemž jeho vliv stále narůstal. Přízeň Přemysla I. Otakara již byla naznačena výše. Jeho nástupce Václav I. osvobodil řád od veškerých berních povinností. Přemysl II. Otakar pak podnikl ve prospěch řádu

⁴⁹ Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae (dále jen CDB) III/I., s.200, č.162.

⁵⁰ Joachimová, J., Fundace královny Konstancie a pražské statky Německých rytířů, in: Umění, 5/1968, s. 495 n.

⁵¹ P. Adam, Řád německých rytířů, s. 8.

⁵² Viz L. Jan, Hodnostáři rytířských duchovních řádů na dvorech posledních Přemyslovců, In: Česko-rakouské vztahy ve 13. století, Příbram 1997, s. 247-260.

⁵³ Viz Týž, Čeští a moravští šlechtici jako podporovatelé a členové rytířských řádů, In: In omnibus caritas. Sborník katolické teologické fakulty IV., Praha 2002, s. 289-303.

výpravu do Pruska, která patří do kategorie těch úspěšnějších, ne-li snad nejúspěšnější z výprav proti pobaltským kmenům. Václav II. potvrdil veškerý český řádový majetek a přidal některé další výsady. Král měl dokonce řádového bratra Hermana jako svého osobního zpovědníka. Ten dosáhl na královském dvoře značného vlivu a byl královým věrným rádcem jak v duchovních, tak i ve světských záležitostech. Vztahy německého řádu s Přemyslovci nezaznamenaly po téměř celé jedno století žádný výraznější problém a byly oboustranně výhodné, což dokazují výše uvedené příklady. K tomu lze ještě přičíst i podporu německých rytířů při snaze Přemysla II. Otakara o dosažení povýšení olomouckého biskupství na arcibiskupství, čemuž za strany Říma nebylo přáno, a tak k němu došlo až roku 1777.

Protektorsky se k německým rytířům chovali také oba první Lucemburkové, zvláště Jan, který často vystupoval jako prostředník v rozepřích mezi řádem a polskými vladaři. Stejně jako jeho předchůdci z dynastie Přemyslovců pokoušel se i Jan Lucemburský o výpravy proti pobaltským pohanům, a to konkrétně proti Litvě, ve prospěch německého řádu. Dvou výprav se zúčastnil i Janův syn Karel, ten pak učinil ze zemského komtura Rudolfa von Homburg vicekancléře Českého království⁵⁴, i když vztahy s řádovým státem byly poměrně chladné. Řád se totiž během Karlova života nacházel na vrcholu moci, což pravděpodobně nezapadalo do Karlových představ o úloze Svaté říše římské v církevně-politickém kontextu Evropy, avšak jak tvrdí Petr Adam „snad právě díky osobním vztahům k Rudolfovi von Homburg nedošlo ke zhoršení vztahů mezi řádem a Českým královstvím a nedošlo ani k žádné újmě řádových zájmů v Čechách“.⁵⁵ Teprve za vlády Karlova syna Václava IV. došlo ke zlomu, který znamenal úpadek a nakonec i postupný zánik kdysi dobře prosperující bailivy.

Václav IV. na rozdíl od svého otce a děda řádu příliš nakloněn nebyl. Na německých rytířích mu vadila především jejich suverenita, která se opírala o vlastní svrchovaný stát a silné pozice v Říši. Jako konkrétní příklad může posloužit boj o řížské arcibiskupství. V tomto sporu šlo o to, kým bude obsazeno místo arcibiskupa a rovněž místa v kapitule. Po zásahu papeže Bonifáce IX. bylo arcibiskupství svěřeno řádu, respektive úřad arcibiskupa a místa v kapitule směly

⁵⁴ Libor Jan-František Skřivánek, *Němečtí rytíři v českých zemích*, Praha 1997, s. 39.

⁵⁵ P. Adam, *Řád německých rytířů*, s. 83.

být obsazovány jen členy řádu, a to i přes nesouhlas Václava IV.⁵⁶ Další věc, která Václavovi IV. pravděpodobně na řádu vadila, bylo to, že rytíři si v rámci provincie čile provozují svou vlastní politiku a neohlížejí se kromě prospěchu řádu na nikoho a na nic. Navíc k významným protektorům řádu u nás patřila většina králových protivníků, jako např. vévoda opavský či pražský arcibiskup Jan z Jenštejna. Václav se údajně nechal slyšet, že německý řád byl určen k boji proti pohanům, a proto se má vystěhovat do krajin, kde se pohané nacházejí.⁵⁷ Na druhou stranu dal Václav IV. v době krize roku 1410 sestavit na pomoc řádu brannou hotovost a již předtím ve sporech mezi řádem a Poláky několikrát rozhodl ve prospěch řádu.

Nedotknutelností řádu u nás podstatně otrásl hospodářské potíže, které vyplynuly ze stále se zvyšujících odvodů řádovému státu a neschopnosti zemských komturů, konkrétně Jana z Milheimu a především jeho následovníka Albrechta Škopka z Dubé (ten byl dokonce roku 1402 odvolán pro nezpůsobilost). Po prohrané bitvě u Tannebergu (Grunwaldu) roku 1410 měli němečtí rytíři ve vlastní zemi tolik problémů, že se řád nemohl bránit útokům na své majetky v česko-moravsko-slezské provincii. Toho král využil a roku 1411 sekularizoval přední z řádových držav u nás. Zemský komtur Oldřich z Ústí sice oficiálně protestoval, ale to bylo všechno, co mohl v dané situaci dělat, protože celá bailiva měla zhruba 115 bratří a šance na pomoc z Prus byly rovněž mizivé.⁵⁸

Pokud jde o komendy na území Českého království, jen velmi málo z těch, které unikly sekularizaci, přežilo rovněž husitské bouře. Z těch významnějších, které přetrvaly, můžeme jmenovat například komendy v Chebu, Plzni (jedna z nejdéle trvajících komend v českém království) a v Hrotovicích, ani ty však netrvaly déle než do poloviny 16. století. Po Bílé hoře (1620) se řád do Českého království vrací, avšak jen do Slezska a jen ve velmi malém měřítku.

⁵⁶ Jaroslav Goll, *Čechy a Prusy ve středověku*, Praha 1897, s. 97.

⁵⁷ Hammerschmied, Joannes Florian, *Prodromus Glorae Pragenae*, Praga 1717, s.143.

⁵⁸ Viz. L. Jan, *Zkáza českomoravské bailie řádu německých rytířů*. ČMM 117, 1998, č. 2, s. 383-391.

3. Česko-pruské styky v 10.-15. stol.

Cílem této kapitoly je prezentovat kontakty mezi Českým královstvím či jeho obyvateli a středověkým Pruskem. Časové rozmezí této kapitoly je od přelomu 10. a 11. století do druhé poloviny 16. století.

Prvním doloženým kontaktem mezi obyvateli českých zemí a středověkého Pruska je bezpochyby misijní cesta druhého pražského biskupa Vojtěcha (956-997) z roku 997, která směřovala do Prus za účelem christianizace domorodých obyvatel.

Do Prus se podle českých kronik měl vypravit roku 1141 také olomoucký biskup Jindřich Zdík (1083-1150), o průběhu a výsledku jeho cesty však žádné konkrétní záznamy nejsou, takže nemáme důkaz o tom, zda-li do Prus skutečně dorazil. Můžeme tak vzít zavděk alespoň záznamem v kronice Jana Marignoli, kde jsou popsány okolnosti Zdíkovy výpravy:

„Jindřich, biskup moravský, vzal kříž z oltáře a zpívaje: „Kdo chce přijít za mnou, ať zdvihne svůj kříž a následuje mne,“ vydal se na cestu, aby obracel nevěřící, kteří jsou zváni Pugi⁵⁹; měl málo zdaru, nicméně se vrátil bez úhony.“⁶⁰

O šest let později se pak Zdík zúčastnil křížové výpravy severoněmeckých knížat Jindřicha Lva a Albrechta Medvěda proti polabským Slovanům⁶¹, avšak ani o této jeho výpravě nic bližšího nevíme, snad jen s výjimkou toho, že skončila neúspěchem.

Dalším kontaktem mezi obyvateli Českého království a středověkého Pruska je křížová výprava z roku 1218.⁶² V čele této výpravy stáli vratislavský biskup Vavřinec a kníže Děpolt ze slezské větve Přemyslovců. Zastoupeni byli Češi i Moravané. O tom, jak výprava nakonec dopadla, se však opět nic nedovíáme.

Dalším stykem jsou pak křížové výpravy Přemysla II. Otakara do Pruska a na Litvu. Část věnovaná dvěma Přemyslovým výpravám bude trochu delší, než tomu bylo u předchozích zmínek, neboť zde pokládám za důležité představit

⁵⁹ Pugi je dobové označení domorodých Prusů, které Marignola převzal z kronik starších.

⁶⁰ Josef Emler-Josef Jireček (edd.), *Fontes rerum bohemicarum* (dále jen FRB) III, 1882, s. 561.

⁶¹ Jaroslav Goll, *Čechy a Prusy ve středověku*, Praha 1987, s. 7.

⁶² Tamtéž, s. 10.

rovněž politický kontext těchto vojenských výprav do Pobaltí, abychom měli představu, jaké byly motivy k těmto křížovým výpravám, co jim předcházelo, jak dopadly a jaké byly jejich důsledky.

Přemysl po nástupu na trůn navázal na dílo svého otce Václava I. a dá se říci, že pokračoval v jeho šlépějích, a to hned v několika případech. Bylo to bezpochyby úsilí o získání rakouských zemí a „o změnu kulturního klimatu na pražském dvoře, o rozvinutí rytířské a duchovní kultury a o zvýšení prestiže české královské moci“.⁶³

Václav I. umírá 22. září 1253. V následujících měsících se pak do Prahy vrací Přemysl z výpravy proti Uhrám⁶⁴ (šlo o dědictví rodu Babenberků, tedy o Rakousko a Štýrsko). Následovat měla korunovace, ta však narazila na fakt, že arcibiskup mohučský Gerlach byl zrovna v klatbě. Tak tedy Přemysl přijal alespoň titul „dominus regni Bohemiae“. Dne 8. listopadu téhož roku pak skládá guelfskou přísahu papeži a římskému králi Vilémovi Holandskému, což de facto znamenalo uvedení do mezinárodních souvislostí a vůbec do evropské politiky. Dalším důležitým Přemyslovým počinem byla budínská mírová smlouva s uherským králem Bélou IV., která rozdělovala dědictví Babenberků mezi uherské a české království (Štýrsko připadlo Uhrám a Rakousko Českému království). Toto dělení původně úzce provázaného a celistvého území pak bylo v budoucnu příčinou dalších rozbrojů mezi oběma královstvími.

Nastalo období růstu Přemyslovy moci a prestiže, a to takovým způsobem, že někteří říšští šlechtici volali po Přemyslově kandidatuře na římsko-německého krále (souvisí to i s úpadkem štaufské dynastie, s dvojvládím a krizí v Říši). Podle některých autorů měl Přemysl v roce 1254 jedinečnou příležitost, jak usednout na císařský trůn, a jeho následnou výpravu do Prus brali jako chybu, která ho vyřadila z boje o císařskou korunu. Proti tomuto tvrzení však stojí některé pádné argumenty. Prvním z nich je, že císařský stolec byl zrovna obsazen, i když v Říši relativně nepopulárním římským králem Vilémem. Dále pak názorová proměnlivost, v říši tak častý jev, podpora dnes neznamená podporu zítra. Jako příklad může posloužit podpora ghibelinských Wittelsbachů guelfskému císaři Vilémovi proti případné Přemyslově kandidatuře. Každopádně Přemysl mohl

⁶³ Vratiskav Vaniček, *Velké dějiny zemí Koruny české III.*, Praha a Litomyšl 2002, s. 52.

⁶⁴ Josef Žemlička, *Století posledních Přemyslovců*, Praha 1986, s. 76-79.

pomýšlet na císařskou korunu jen s podporou papeže (kterou v danou chvíli neměl), neboť coby ghibelinský kandidát by se zcela jistě neprosadil proti hlavnímu kandidátovi a poslednímu Štaufovci Konradinovi, jenž měl podporu rodu Wittelsbachů. Jediným řešením by tak byl pokus naklonit si papeže a doufat, že papežská kurie svolí k dalšímu povznesení Přemysla. K tomu mohla přispět právě křižácká výprava do Prus. Česká politika však touto výpravou sledovala nepochybně mnohem více než jen zisk papežovy náklonnosti. Například podporu řádu německých rytířů a rozvoj dobrých vztahů se zeměmi Piastovců. Co se týče vztahů k řádu německých rytířů v českých zemích, charakterizoval ho výstižně Vratislav Vaníček :

„Specifické vztahy pojily nejen Přemyslovce, ale i část šlechty k rytířskému řádu „špitálu P. Marie v Jeruzalémě“ – jinak řádu německých rytířů. Vedle exotických východních bailivií řádu, např. arménské, vznikla záhy bailivie česká v čele se zemským komturem (již kolem roku 1204, řád jako rytířský byl schválen papežem jen pět let předtím). K nejstarším donátorům řádu z řad šlechty patřili Jindřich z Hradce a Jan z Polné. Trvalý zájem o rytířské řády nejen v Prusích, ale i v Livonsku měla šlechta rakouská a štýrská.“⁶⁵

Z toho se dá usuzovat, že řád byl ve všech zemích království českého dobře známý a že o něj byl zájem. Tudíž se není čemu divit, že výprava do Prus našla kladnou odezvu. Jak už jsem se zmínil výše, motivů k ní měla česká politika mnohem více. Česká moc se kvalitativně změnila, získala reprezentativní postavení v rámci Říše, bylo možno iniciovat „nové rytířské křižové hnutí“ (výpravy se opakují, dávají králi postavení „miles Christianus“). S touto prestiží bylo možno pomýšlet i na uznání královských ambicí v Říši. Vůči papežství bylo vhodné prezentovat, že bez české moci se východní křesťanská politika nedá dělat a že český král se stává oporou církve. Za to může král požadovat od kurie koncese i v jiných otázkách. Dále pak český král musel proniknout do polského prostředí, aby oslabil vliv Uher a Haliče, a tím předešel novému útoku Piastovců proti českému státu. Rovněž bylo zapotřebí konsolidovat tradiční „severní“ český spojenecký okruh za účasti Braniborska a Slezska, který by tvořil oporu pro další Přemyslovu „jižní“ politiku. Zároveň pak vedení křižové výpravy posilovalo

⁶⁵ V. Vaníček, Velké dějiny III., s. 64.

Přemyslovu prestiž ve vlastních zemích, upevňovalo pocit vzájemnosti u české a rakouské elity.⁶⁶

Nyní, když jsem nastínil, co Přemysla II. Otakara ke křížové výpravě do Pruska patrně vedlo, je třeba popsat její vznik, kdo ji inicioval, proč a proti komu byla vedena. Za jejím zrodem stál řád německých rytířů, konkrétně pak jeho velmistr Poppo z Osterny, který se z tohoto důvodu setkal i se samotným Přemyslem. Biskupa Brunona pak navštívil nejpřednější z pruských biskupů, Anselm Warmijský⁶⁷, což jen dokazuje, jak velikou a důležitou úlohu prostředníka mezi králem a řádem měl. Jeho napojení na řád, jeho podpora řádu a dobré vztahy s ním totiž měly čistě osobní důvody. Předek Brunona ze Schauenburku byl totiž jedním ze zakládajících členů řádu německých rytířů.⁶⁸ Cílem výpravy měl být poloostrov Sambia. Sem sice řád často pronikal, avšak nepodařilo se mu tam dlouhodoběji uchytit. Snaha o ovládnutí tohoto území pramenila z čistě pragmatických a praktických důvodů, jimiž byla možnost propojení území Livonska a Pruska v jednolitý celek a vytvoření námořní základny proti gdaňskému pobřeží. Podrobnosti týkající se samotné výpravy zde neuvádím, neboť ta bude předmětem hlubšího zkoumání v další části této práce. Abych však doložil své výše zmíněné tvrzení o veliké oblíbenosti nebo spíše zájmu o tuto výpravu do Prus v zemích Českého království, zmínil bych se ještě o předních členech vojska, které tam vytáhlo v zimě roku 1254. Podle privilegia pro řád vydaným Přemyslem II. Otakarem 17. ledna 1255 v Elblonku máme doložené tyto účastníky: hraběte Otu z Hardeka, Albera z Kuenringu, Vítka z Hradce, Boreše z Rýzmburka, Jaroše ze Slivna, Voka z Rožmberka, Smila z Lichtenburka, Bočka a Kuna z Obřan, Smila z Bílkova, Jeneše z Hartleb a další významné šlechtice.

V lednu roku 1255 umírá císař Vilém, v Říši tak nastává bezvládí. Ačkoliv se říšská knížata nebyla schopna shodnout na konkrétním kandidátovi, panovala všeobecná shoda v tom, že by to měl být kandidát slabý, výjimkou byla snad jen říšská města, která požadovala silného kandidáta. Postupem času vykryštovali dva kandidáti, a to kastilský král Alfons X. a Richard Cornwallský, bratr anglického krále. Na jaře roku 1257 se nakonec stalo, že Říše měla opět dva krále,

⁶⁶ Tamtéž, s. 65.

⁶⁷ J. Goll, Čechy a Prusy, s. 20.

⁶⁸ P. Adam, Řád německých rytířů, s. 39.

avšak oba s tou nevýhodou, že nebyli říšskými knížaty, a tudíž nevlastnili na území Říše žádné majetky, takže se oba počítali mezi slabé panovníky s minimálním vlivem na říšské dění. Přemysl otevřeně nepodpořil ani jednoho z kandidátů. Korektní vztahy udržoval s oběma stranami a pomalu se stylizoval do role pomyslného jazýčku na vahách. Dlouho do dění v Říši nezasahoval, až na konci 60. let zasáhl proti případné kandidatuře mladého Štaufa Konradina a hned v zárodku ji pomohl zmařit. Můžeme tedy říci, že Přemysl sledoval situaci zpovzdálí, avšak když se objevila na obzoru nějaká nepříjemnost, tak zasáhl. Takto sledoval i situaci v Pobaltí, kde měl očividně také své plány. Papežská kurie už dlouho projevovala zájem o toto území a vyzývala k podpoře řádu německých rytířů, proti pohanům, pravoslavným rozkolníkům a Tatarům. Přemysl toto volání vyslyšel v roce 1267 (slib však patrně učinil již v roce 1257⁶⁹), kdy došlo k úmluvě s řádem. Úmluva obsahovala slib pomoci ze strany českého krále při znovudobývání řádových území v Prusích (ta byla nedávno ztracena) s uznáním práva řádu na toto území. Řád se na oplátku zavázal pomocí při Přemyslově vojenské kampani, jejímž cílem měla být Litva. Zde pak mělo být přijato křesťanství římského vyznání a nově vzniklé biskupství na tomto území mělo být podřízeno metropoli v Olomouci (Olomouc by se tak stala arcibiskupstvím). Toto nově získané území pak mělo spadat pod vrchní vládu českého krále, avšak více pravděpodobnou se jevila varianta lenní podřízenosti Polsku. Výprava se uskutečnila na přelomu let 1267 a 1268.⁷⁰ Podle všeho si co se velikosti, významu a skvělosti týče v ničem nezapadala s výpravou předešlou, o jejím výsledku však místo zbraní rozhodly klimatické podmínky, které nebyly příznivé, a pravděpodobně i zprávy o nepříznivém postoji Říma k Přemyslovým již zmíněným plánům. Papež Klement IV. totiž zamítl povýšení Olomouce na arcibiskupství a měl i výhrady k Přemyslovým plánům na Litvě, na kterou si sám dělal nárok.

Dalším důležitým dotykem mezi českými zeměmi a středověkým Pruskem jsou pak křížové výpravy Jana Lucemburského. Zde bude platit totéž, co u křížových výprav Přemysla II. Otakara. Výpravy budou pro jejich lepší pochopení zasazeny do širšího politického kontextu. Po vymření dynastie

⁶⁹ J. Goll, Čechy a Prusy, s. 31.

⁷⁰ Tamtéž, s. 35-37.

Přemyslovců a následném úpadku, nejistotě a nestabilitě v Českém království zde vládne dynastie Lucemburků, konkrétně pak Jan Lucemburský. Král Jan získal České království díky dohodnutému sňatku s Eliškou Přemyslovnou, který se uskutečnil roku 1310 ve Špýru. Sňatek dohodl jeho otec a římský král Jindřich VII. v roce 1309. Po rázném nástupu na český trůn a snaze o upevnění královské moci se Jan věnuje spíše zahraničním cestám a angažuje se v mezinárodní politice, v Českém království tudíž pobýval jen zřídka, a když, tak jen na velmi krátkou dobu. Nelze mu však upřít snahu o zviditelnění Českého království, ať už to bylo právě oním angažováním se v zahraniční politice nebo i některými opatřeními v Českém království. Mezi tato „domácí“ opatření se zcela jistě počítá ražba zlatých mincí (1325), známých jako florény nebo dukáty. Je to první případ ražby zlatých mincí ve střední Evropě. Dále to jsou územní zisky ve prospěch Království českého, např. Zhořelecko. Tolik jako stručné uvedení do doby, v níž se nyní budeme pohybovat.

Výpravy do Prus a na Litvu byly ve 14. století podniknuty dvě. První výprava do Prus krále Jana byla bezesporu tou úspěšnější. Jak napsal Jiří Spěváček, důvody první výpravy krále Jana byly dva: „Prvním bylo zabrzdit expanzivní politiku polského krále Vladislava Lokýtky (1306-1333) a za druhé se snažil o navázání kontaktů s řádem německých rytířů“.⁷¹

Další důvod pak je že se zároveň naskytla možnost zasáhnout proti litevskému knížeti Gedyminovi (1316-1341), jehož politická a vojenská moc silně vzrostla a byla posílena i sňatkovým sblížením s rodinou krále Lokýtky.⁷²

Dá se tedy usuzovat, že první výprava na Litvu byla přesně promyšleným tahem, který byl v prvé řadě namířen proti krakovskému králi Vladislavu Lokýtkovi (titul polského krále totiž titulárně a formálně náležel Janu Lucemburskému coby českému králi, a tak Vladislav Lokýtek používal titul krakovského krále, i když byl jen krakovský kníže). Není tedy příliš pravděpodobné, že by motivem výpravy byla primárně touha po rytířských dobrodružstvích a dalších s tím spojených zidealizovaných skutcích, jako např. křest pohanů. Zapravdu tomuto tvrzení dává ve své knize Jan Lucemburský i Jiří Spěváček, který zde zároveň dodává: “Kritickému pozorovateli nemůže uniknout,

⁷¹ Jiří Spěváček, Jan Lucemburský, Praha 1994, s442.

⁷² Týž, Král diplomat, Praha 1982 s. 192.

že šlo o promyšlenou předehru k odražení pokusů Vladislava Lokýtky strhnout na svou stranu Slezsko, posílit politickou stabilitu v této oblasti a připravit si další možnost vlivu v hospodářsky významném prostředí, jímž procházela důležitá obchodní tepna ze západu na východ Evropy přes Vratislav.⁷³

Takže už zde můžeme pozorovat počátky zapojení slezských knížectví do Království českého, což pak formálně dovršil až Janův syn Karel. Dne 6. prosince 1328 započala Janova výprava do Prus odjezdem z Prahy. Vojsko bylo stejné jako v předchozím konfliktu s Habsburky v Korutanech⁷⁴, neboť nebylo vlastně rozpuštěno. Doprovod krále Jana tvořili nejmocnější čeští páni jako Jindřich z Lipé mladší, Petr z Rožmberka, Vilém z Landštejna, Ota z Bergova, Bernard z Cimburka a Těma z Koldic. Z Říše pak Gottfried z Leiningen, hrabě Oldřich z Hanau a hrabě Jindřich z Weilnau. Přítomni byly také Francouzi a Lucemburčané, z nichž stojí za zmínku především básník, skladatel a sekretář Jana Lucemburského Guillaume de Machault.⁷⁵ Cesta vedla přes Vratislav, kde se výprava chvíli zdržela, a to nejen z důvodu odpočinku a patrně i oslavy vánočních svátků, ale především z důvodu urovnání sporu mezi měšťany a většinou členů místní kapituly. V lednu 1329 pak dorazili do Toruně, odkud pokračovali dále až do Královce, kde se připojili k silám řádu německých rytířů. Následoval společný postup na území Litvy zvané Žmuď. Nejtěžší boje se odehrály kolem strategicky důležité litevské pevnosti Medelvagen. Boj skončil drtivou porážkou litevských obránců a tisíce zajatců uchránil od smrti jen král Jan tím, že je dal násilně pokřtít a následně propustit. Příměří bylo sjednáno v únoru roku 1329. Bylo však porušeno Vladislavem Lokýtkem⁷⁶, který napadl državy řádu v kraji Chelmno. Výsledkem tohoto napadení pak byly dvě smlouvy mezi Janem Lucemburským a řádem, v první Jan v Toruni 12. března 1329 potvrdil řádu vlastnictví Pomořan a v druhé krátce na to se zavázal k pomoci řádu proti Lokýtkovi. Na základě této smlouvy napadl Jan Lucemburský Dobříňsko a Kujavsko a následně Mazovsko, aby přiměl mazovsko-plockého vévodu k pomoci proti Vladislavu Lokýtkovi.⁷⁷

⁷³ J. Spěváček, Jan Lucemburský, s. 442.

⁷⁴ Týž, Král diplomat, s. 193.

⁷⁵ Tamtéž, s. 194.

⁷⁶ P. Adam, Řád německých rytířů, s. 43.

⁷⁷ Mazovský vévoda a pán v Plocku Václav byl totiž spojencem Vladislava Lokýtky.

Mír a slib věrnosti byl pak zpečetěn 29. března roku 1329. Následuje návrat do Toruně a pak následně do Vratislavi, čímž tato výprava končí.

Dalším významným počinem krále Jana z našeho pohledu je pak uzavření tzv. trenčínského míru. Trenčínskému míru předcházelo vyostření vztahů mezi Lucemburky (ti si nárokovali po Přemyslovcích polskou korunu) a novým polským králem Kazimírem Velikým v polovině 30. let. Jak vidno, jednání probíhala v Trenčíně v roce 1335 a roli prostředníka zde hrál uherský král Karel Robert z Anjou. Výsledkem tohoto míru, nebo přesněji smlouvy, pak bylo, že se Jan navždy vzdává titulu polského krále ve prospěch Kazimíra a na oplátku obdržel Kazimírův souhlas s podržením si neomezené moci nad Slezskem a Opolskem a ještě k tomu finanční kompenzaci.⁷⁸

Druhá výprava se konala na přelomu let 1336 a 1337, tentokrát již za účasti Janova syna Karla.

Tato výprava neskončila takovým úspěchem, respektive nedosáhla takového věhlasu, jako ta první. Jedním z důvodů bylo, že oba její hlavní aktéři, Jan i Karel záhy onemocněli. Dalším pak, že se na tuto křížovou výpravu vydali především proto, aby České království ochránili a odradili tak lucemburské protivníky před vpády, protože podle nepsaného zákona nesměla být země účastníka křížové výpravy napadena. Došlo tak alespoň ke kontrole a utužení poměrů ve Slezsku, zvláště pak ve Vratislavi. Cenou za tuto cestu pak byl zhoršující se zrak krále Jana a vředové onemocnění syna Karla, který kvůli němu musel nějaký čas pobýt v Královci, než se zotavil.

Od roku 1385, kdy na polský trůn nastupuje litevský velkovévoda Jagiello a to díky sňatku⁷⁹ s královnou Jadvigou, se Litva stává součástí personální unie s Polským královstvím a tudíž křesťanskou zemí. Křížové výpravy se tedy přesouvají na poslední možné území v Evropě, a to na Žmuď, která náleží řádu německých rytířů a která byla jedním z mnoha důvodů následných válek v 15. a 16. století.

Roku 1409 vypukl spor mezi řádem a polsko-litevským soustátím. Jednalo se zde o území Žmuďi, které patřilo v této době řádu, ale přišel k němu tak, že mu jej postoupil kníže Vitold při svém soupeření s králem Vladislavem. Válka byla

⁷⁸ J. Spěváček, Král diplomat, s. 224.

⁷⁹ Tzv. Krewskou smlouvou.

vyhlášena 1. srpna 1409, ještě téhož roku ale dochází ke sjednání dočasného míru a následně k arbitráži o sporné území. Arbitrem se stal český král Václav IV. a svým verdiktem přiřkl Žmud' řádu. Na základě toho jak se následně zachoval k řádu v českých zemích je nanejvýš patrné, že k němu nijak veliké sympatie nechoval a tudíž se nabízí otázka, proč v tomto případě rozhodl ve prospěch řádu. Jednou z nejpravděpodobnějších variant je teorie, že tak učinil z důvodu, aby neoslabil svou pozici v Říši, protože výrok v neprospěch řádu, který byl úzce spjat s říšskou šlechtou, by mohl vyvolat negativní odezvu.⁸⁰ Oběma stranám však dovolil verbování žoldnéřů v Českém království. Tak se tedy stalo, že čeští žoldnéři stáli na obou stranách konfliktu. Výsledkem této války bylo vítězství polsko-litevského soustátí, které však nedokázalo prosadit své nároky při následném jednání o mír. Po podpisu Toruňského míru připadla Žmud' Litvě, avšak jen do doby než zemřou král Vladislav a kníže Vitold. Po jejich smrti se měla vrátit do držení řádu. Poláci a Litevci tedy dosáhli svého jen částečně. O zvrát tohoto pro ně nepříznivého stavu se pokoušeli za pomoci další arbitráže. K té došlo 6. ledna roku 1420 a arbitrem byl tentokrát uherský král Zikmund Lucemburský, bratr předchozího arbitra Václava IV. Zikmund potvrdil platnost stávajícího míru, a to vesměs ze stejných důvodů jako jeho bratr. Důvodem k jeho rozhodnutí byl pak zajisté i fakt, že měl s řádem uzavřenou spojeneckou smlouvu z roku 1409 (do války z let 1409-1411 však na straně řádu nezasáhl). Tento výrok jistě Poláky a Litevce popudil o čemž svědčí následující události.

Nyní je však zapotřebí vysvětlit poměry v českých zemích, neboť jsou klíčové pro další vývoj událostí v Pobaltí. Roku 1420 v českých zemích probíhají husitské války a husité hledají přijatelnější alternativu proti Zikmundovi Lucemburskému jakožto dědičnému českému králi. Touto alternativou, která by jim měla zajistit žádaná práva, mohl být polský král Vladislav II. Jagellonský. A tak téhož roku 1420 se uskutečnily dvě české diplomatické mise, které měly za úkol jednat o přijetí české koruny Vladislavem Jagellonským. Ten ale logicky s přijetím váhal, protože ve svém postavení christianizovaného pohana si nemohl dovolit ujmout se „kacířů“ v Čechách. Jinak však uvažoval velkokníže Vitold. Ten byl v tomto ohledu daleko vstřícnější. Vitold tak posílá jako svého zástupce do Čech knížete Zikmunda Korybutoviče. Ten zde však funguje jen jako figurka

⁸⁰ Petr Čornej, *Velké dějiny země koruny české V.*, Praha 2000, s. 127.

na šachovnici, která měla tlačit na Zikmunda Lucemburského aby změnil svůj soudcovský výrok. V roce 1422, konkrétně 27. září, se to však v tomto ohledu stává zbytečnou věcí, protože po krátké válečné příhodě byla u jezera Melna uzavřena smlouva, která zvrátila Toruňský mír ve prospěch polsko-litevské unie.⁸¹ Tím se stalo, že unie začala husity využívat jako prostředek k dosažení svých cílů v Pobaltí na úkor řádu, protože Zikmund Lucemburský naopak využíval spojení s řádem k vyvíjení nátlaku na unii, aby nepodporovala české kacíře. Tím byl zachován status quo. Takto to vydrželo rok, protože roku 1423 došlo k setkání Zikmunda Lucemburského a Vladislava Jagellonského v uherském Kežmaroku.⁸² Zde se pak oba panovníci shodli na několika bodech: Zikmund uznal dohodu z Melna, potvrdil vzájemný mír a zavázal se nepodporovat řád proti unii. Naopak Vladislav jménem svým i velkoknížete Vitolda se zřekl poskytnutí pomoci českým husitům a zároveň přislíbil účast na protičeské kručiatě, k tomu však nikdy nedošlo. Za těchto okolností ztrácí Vitold zájem o českou korunu.

V lednu roku 1429 však dochází opět ke zvratu. Na kongresu v Lucku se setkali Zikmund Lucemburský a Vladislav Jagellonský, tentokrát však ještě ve společnosti velkoknížete Vitolda. Účelem tohoto setkání byla úprava hranic mezi Polskem a řádem. K dohodě, která měla předejít další válce však nedošlo. Zikmund tak přišel s nabídkou královské koruny pro Vitolda, aby tak oslabil unii doma i v zahraničí. Tak se stalo, že po neúspěchu jednání v Lucku se Vladislav opět obrací k českým husitům. Roli prostředníka zde znovu hraje Zikmund Korybutovič. O dva roky později došlo k rozhovorům v Krakově, kam přijelo husitské poselstvo, v kterém byli mimo jiné přítomni Zikmund Korybutovič a Prokop Holý. Nenašli však s Vladislavem společnou řeč, neboť Vladislav chtěl, aby se husité podrobili Basilejskému koncilu. Neúspěch jednání roztrpčil Zikmunda Korybutoviče natolik, že se přidal na stranu nového velkoknížete Swidrigiella, který uzavřel pod patronací Zikmunda Lucemburského spojení s řádem a Moldavskem a hrozil Polsku vojensky.⁸³ Tuto hrozbu pak ukončila roku 1435 bitva u Wilkomierze⁸⁴, kde se střetla vojska Poláků, kteří podporovali

⁸¹ Žmud' se stala trvalou součástí Litvy.

⁸² P. Čornej, *Velké dějiny V.*, s. 320

⁸³ Více viz. Jaroslav Goll, *Čechy a Prusy*, s. 240-244.

⁸⁴ Více viz. Václav Štěpán, *Bitva u Wilkomierze 1. září 1435*, In: Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v evropských dějinách. VI. mezinárodní husitologické sympozium, Tábor 12.-14. října 2004, Tábor 2007, s. 675-706.

Swidrigiellova soupeře na Litvě knížete Zikmunda Kjejstutoviče, se silami Swidrigiella, řádu⁸⁵ a Tatarů. Konečný výsledek byl takový, že Swidrigiello byl drtivě poražen. Zajímavostí je, že zde opět nacházíme české žoldnéře na obou stranách, tedy i na straně řádu.

V českých zemích mezitím skončily husitské války (1434) a vlády se ujal Zikmund Lucemburský. Ten však umírá už o tři roky později, tedy v roce 1437. V červnu 1438 na jeho místo nastupuje Albrecht II. Habsburský. V Prusku mezitím vznikl tzv. pruský spolek, jenž sdružoval pruskou šlechtu a pruská města. Ten byl posílen pro řád nepříznivým vývojem, odmítal také řádovou svrchovanost nad územím Prus. Situace dospěla tak daleko, že o vyřešení sporu byli požádáni papež a římský císař. Představitelé pruského spolku navenek souhlasili, avšak mezitím tajně jednali i s polským králem.⁸⁶ Roku 1454 tak vypukla třináctiletá válka mezi řádem a Polsko-litevskou unií. Albrecht Braniborský přezdíváný Achilles vyjednával v Praze o plánu ochránit řádová území s českou vojenskou pomocí.⁸⁷ K tomu ale nakonec nedošlo⁸⁸, protože na stranu unie se přidal Pruský spolek, který požádal polského krále Kazimíra IV. o pomoc proti řádu, a ten spolku zajisté mile rád vyhověl. Poté došlo k oficiální inkorporaci pruského území a následně vyhlásilo Polsko řádu válku. Český král Ladislav Pohrobek proti svému švagrovi Kazimírovi IV. nezasáhl a zachoval neutralitu. Válka skončila porážkou řádu⁸⁹ a roku 1466 byl sjednán druhý Toruňský mír, který měl pro řád fatální důsledky. Řád ztratil Pomořany a část západních Prus včetně Malborku.⁹⁰

⁸⁵ Ve vojsku Řádu byl přítomen i Zikmund Korybutovič.

⁸⁶ P. Adam, Řád německých rytířů, s. 61.

⁸⁷ Petr Čornej-Milena Bártlová, Velké dějiny zemí koruny české VI., Praha 2007, s. 125.

⁸⁸ Více viz. J. Goll, Čechy a Prusy, s. 264-266.

⁸⁹ Více viz P. Adam, Řád německých rytířů, s. 61-62.

⁹⁰ Tamtéž, s. 62.

4. Obraz domorodých obyvatel Pruska v 10. – 14. stol. a řádu německých rytířů v letech 1204 - 1466

Cílem této kapitoly, v které se budeme snažit analyzovat dobový pohled na Prusko či domorodého Prusa a na řád německých rytířů v českých středověkých pramenech, je ukázat, jak se tento pohled v průběhu několika staletí měnil a vyvíjel.

V první části, která se věnuje domorodým obyvatelům, bude zkoumaným obdobím časový úsek od konce 10. století do konce 14. století. Tato část byla rozdělena na tři období. V prvním oddíle se zabývám výpravou sv. Vojtěcha do Prus, ve druhém křížovým výpravám Přemysla II. Otakara, ve třetím pak křížovým výpravám prvních Lucemburků, Jana Lucemburského a Karla IV.

Druhá část se bude věnovat obrazu řádu německých rytířů. Obraz řádu německých rytířů bude zkoumán v rozmezí od vzniku prvních komend v českých zemích (1204) do konce třináctileté války roku 1466. Obraz se nebude týkat jen působení řádu v Českém království, ale i v Prusku.

Prameny, na jejichž základě budeme tyto dva obrazy zkoumat, jsou převážně literární povahy (kroniky, legendy, biografie), protože tento druh pramenů poskytuje nejvíce subjektivních pohledů a názorů, na jejichž základě je možno založit i následnou interpretaci.

4.1. Obraz domorodých obyvatel Pruska v 10. – 14. stol.

Prvním doloženým kontaktem mezi Čechami a Pruskem je zcela jistě misijní cesta Vojtěcha, druhého biskupa pražského. Cílem této práce nebude zkoumat Vojtěchův život či snad jeho cestu jako takovou, ale jakou stopu zanechala jeho cesta v českých středověkých pramenech. Konkrétně pak, jak jsou v těchto pramenech, věnujících se Vojtěchově cestě, vnímáni Prusové a Prusko samotné. Základem k této kapitole jsou především hagiografické prameny, neboť pozdější záznamy z českých kronik nám zde bohužel příliš nepomohou, nenajdeme v nich totiž žádný subjektivní názor pisatele na domorodé obyvatele Prus.

K těmto literárním a hagiografickým pramenům patří v první řadě legendy o sv. Vojtěchovi. První z nich je Život sv. Vojtěcha⁹¹ od Jana Kanaparia a druhou rovněž Život sv. Vojtěcha⁹², tentokrát však od Brunona z Querfurtu. Dále pak sem patří i další legendy zabývající se Vojtěchovým životem, utrpením, zázraky a mučednictvím. Konkrétně: Zázraky sv. Vojtěcha mučedníka⁹³ a Verše o utrpení sv. Vojtěcha.⁹⁴ Co se týče doby vzniku, jsou to prameny vzniklé bezprostředně po Vojtěchově mučednické smrti, mezi něž patří vojtěšská legenda Jana Kanaparia, mnicha a později opata řádu sv. Bonifácia a Alexeje, která je považována za nejstarší legendu a je předlohou, z níž čerpají další díla věnující se životu sv. Vojtěcha. Chronologicky druhou legendou je Život sv. Vojtěcha od Vojtěchova současníka a přítele Brunona z Querfurtu. Následují Verše o utrpení sv. Vojtěcha, které jsou připisovány Kosmovi a vznikly přibližně o jedno století později než Kanapariova legenda (v první čtvrtině 12. století). Posledním spisem jsou Zázraky sv. Vojtěcha mučedníka od neznámého autora, řazené do 15. století.

V chronologicky první legendě, tedy v Životě sv. Vojtěcha od Jana Kanaparia, jsou domorodí Prusové vyobrazeni, jako hlučný, divoký, sprostý a k násilí náchylný lid, který je relativně vynalézavý co se týče způsobu zabíjení cizích návštěvníků, kteří přišli za účelem „rouhání se“, vymlouvání jejich původního božského pantheonu a jejich obracení na pro ně naprosto cizí víru. Způsob smrti či umučení je jedna z mála věcí, jež je zaznamenána i v kronikách, pravděpodobně jako ukázka krutosti pruských domorodých obyvatel. Vesměs je postup stejný a jen zřídkakdy se liší. Vojtěch měl být nejdříve probodnut sedmi kopími, následovalo useknutí hlavy a nabodnutí hlavy na kopí. Tak je to popsáno i v Kanapariově legendě. Jen ve dvou případech jsem zjistil, že způsob smrti byl jiný, a to za první hned utětím hlavy a za druhé mečem⁹⁵, jinak se líčení Vojtěchovy mučednické smrti shoduje s tím, jak byla popsána výše, a to ve všech zkoumaných hagiografických pramenech. Jen občas se objeví nějaký přídavek, např. rozházení a roztrhání mrtvých údů Vojtěchových či uříznutí prstu (to se objevuje jen ve spojitosti se zázrakem, ve zkratce: pohan uřízne Vojtěchovi prst

⁹¹ Josef Emler-Josef Perwolf (edd.), FRB I, 1874, s. 235-265

⁹² Tamtéž, s. 266-304

⁹³ Tamtéž, s. 305-312

⁹⁴ Tamtéž, s. 313-334

⁹⁵ Enea Silvio Piccolomini, *Historica Bohemica*, Dana Martínková-Alena Hadravová-Jiří Matl (edd.), *Historie česká*, Praha 1998, s. 49.

za účelem získání jeho prstenu, prsten hodí do vody, ten sní ryba, rybu chytí rybář, ryba svítí, a tak rybář prst objeví, následuje Boží vnuknutí, aby přiložil prst k mrtvému tělu, když tak rybář učiní, prst sroste, jako by ho nikdo nikdy neuříznul), to však nic nemění na tom, že Prusové byli vnímáni jako krutí nepřátelé. Zajímavé je též přesvědčení Kanapariovy legendy, že Prusko přelomu 10. a 11. století je silná, veliká a hlavně centralizovaná říše, která by mohla být hrozbou pro křesťanskou Evropu (což je samozřejmě nesmysl, neboť víme, že ještě na začátku 13. století bylo Prusko obydleno mnoha kmeny a nebyly zde vytvořeny ani zárodky organizovaného středověkého státu).⁹⁶ Tento názor najdeme rovněž u Kosmy v jeho díle Verše o utrpení sv. Vojtěcha. V legendě Brunona Querfurtského o tom nenajdeme ani zmínku, takže tento názor pravděpodobně nesdílel nebo ho jen zkrátka vynechal. Každopádně tu existuje obava z Prusů, a to jak u Kanaparia na přelomu 10. a 11. století, tak u Kosmy přibližně o sto let později. Z Kanaparia je rovněž patrné, že Prusové cítí potřebu tuto „říši“ bránit před vetřelci přinášejícími cizí náboženství a zvyky, a to za jakoukoliv cenu. Z toho se dá usuzovat, že Jan Kanaparius nevěřil, že by bylo možno dosáhnout christianizace Prusů nenásilnou cestou, v čemž ho mohl jen utvrdit neúspěch Vojtěchovy misie.

V díle Zázraky sv. Vojtěcha mučedníka pocházejícího z 15. století už žádné takové obavy patrné nejsou. Bylo by to také zvláštní, neboť v této době je již Prusko plně christianizováno a odehrávají se zde spíše střety mezi polsko-litevským soustátím a řádovým státem německých rytířů. Obraz pohanských Prusů z časů biskupa Vojtěcha se až radikálně liší od toho, jak byli vnímáni autory v 10.-12. století. Domorodí Prusové jsou zde popisováni spíše jako hloupí, pověřiví prostáčci. Stále zde jsou popisováni jako hluční, agresivní divoši, nepřátelsky se chovající k cizincům, avšak tato jejich reakce na příchod cizinců (skupiny doprovázející Vojtěcha) je spíše reflektována jako obrana ze strachu před něčím cizím a neznámým (Vojtěcha totiž Prusové měli podezřívat z kouzel a chtěli jej zabít proto, aby zachránili sami sebe před zakletím), což naprosto nekoresponduje s vnímáním domorodých Prusů v 10.-12. století, kde podle popisů v pramenech dávali průchod své zlé a krvelačné přirozenosti, byli nazýváni zvířaty, respektive lidem nelišícím se stylem života od divoké zvěře, apod.

⁹⁶ Stephan Turnbull, Hradý řádu německých rytířů, Praha 2008, s. 5.

Ještě než přistoupíme k závěrečné interpretaci obrazu domorodého Prusa v literárních pramenech zabývajících se životem a smrtí sv. Vojtěcha, vrátili bychom se ještě k legendě napsané Brunonem z Querfurtu. V tomto díle je jedna velice zajímavá pasáž, o které bych se tu rád zmínil. Podle Brunona si totiž Vojtěch uvědomoval, jak Prusové musí vnímat cizince, kteří se od nich fyzickým vzezřením liší, a že by bylo jednodušší proniknout mezi ně, kdyby mohl pracovat bez předsudků, pramenících z jeho pro domorodce neobvyklého zjevu, neboť jak Vojtěch údajně řekl „Vzezření těla našeho a neobvyklý šat, jak pozoruju, vadí pohanům nemálo; pročez, chcete-li, zaměňme šaty duchovní, nechme svislé vlasy vzrůstí, na oholené bradě vous vyrůstí“.⁹⁷ Je-li to pravda a nejde-li jen o legendistickou stylizaci, pak byl Vojtěch velice důmyslným misionářem, neboť podle Gisel Vollmann žádný jiný misionář takovýmto způsobem neuvažoval, a to ani během Vojtěchova života a ani dlouho po něm.⁹⁸ Pro představu – už jen to, že mezi skupinu dlouhovlasých a dlouhovousých lidí přijde někdo ostříhaný a oholený a navíc ještě ve zvláštním kněžském rouše, – muselo působit podezřele a nemohlo budit velkou důvěru. Takže nyní máme díky Brunonovi z Querfurtu představu i o fyzické podobě domorodého Prusa, respektive jak si ho Brunon na přelomu 10. a 11. století představoval, protože on sám sice v Prusku byl, avšak podle dostupných informací byl v Prusku až poté, co napsal životopis Vojtěcha. Takže žádného domorodého obyvatele Pruska před napsáním Života sv. Vojtěcha neviděl, a tudíž musíme pokládat popis spíše za zidealizovaný a nevěrohodný.

V 11. a 12. století je podle pramenů domorodý Prus někdo, kdo je divoký, hlučný, sprostý, zákeřný, krvelačný, bezbožný, někdo, koho je se třeba bát, respektive někdo, koho by se měla bát celá křesťanská Evropa a někdo, kdo se nenechá obrátit ke křesťanství nenásilnou cestou. Tudíž domorodý Prus je něco vzdáleného a neznámého a z neznámého má člověk strach. Naproti tomu v 15. století již Prusko nepředstavuje potenciální hrozbu, neboť Prusko je řádovým státem patřícím řádu německých rytířů, kteří ho zcela christianizovali. Tudíž je pohled na obyvatele Pruska přelomu 10. a 11. století diametrálně odlišný a

⁹⁷ J. Emler-J. Perwolf (edd.), FRB I., s. 294-295.

⁹⁸ 2 GISELA VOLLMANN-PROFE, Böhmen und das Preußenland, in: Deutsche Literatur des Mittelalters in und über Böhmen II, Hg. v. Václav Bok u. Hans-Joachim Behr, Hamburg 2004, s. 174.

domorodec zde působí spíše jako nevzdělaný prost'áček uchylující se k násilí proti neznámému a cizímu, a to spíše z neznalosti a ze strachu.

Okolnosti předcházející první výpravě Přemysla II. Otakara už byly nastíněny výše. Prameny pro další část práce pak budou české kroniky, konkrétně pak Druhé pokračování Kosmovy kroniky⁹⁹, Kronika česká Přibíka z Radenína¹⁰⁰, Kronika česká Jana Marignoli¹⁰¹ a Neplachovo Stručné sepsání kroniky římské a české.¹⁰² Než začneme interpretovat zmiňovaný obraz související s výpravou Přemysla II. Otakara z let 1254-1255, rád bych ještě uvedl několik informací o každé jednotlivé kronice.

Druhé pokračování Kosmovy kroniky vzniklo na konci 13. nebo počátku 14. stol., a to poskládáním a upravením záznamů od různých autorů svatovítské kapituly ze 12. a 13. století. Autor není znám.

U autora Kroniky české Přibíka Pulkavy z Radenína nejsou bohužel známy ani místo ani rok jeho narození. Zemřel roku 1380. Jednalo se nejspíše o jednoho z nižších šlechticů, kteří obklopovali Karla IV., není jasné, zda byl přímo autorem či jen překladatelem, nebo zda se jen částečně podílel na jejím vzniku. Kronika pak zachycuje české dějiny od počátku země České až do doby Jana Lucemburského.

Další je Kronika česká od Jana Marignoli. Ten pocházel z florentské patricijské rodiny a zemřel přibližně na přelomu let 1358 a 1359. Kronika obsahuje světové dějiny od Adama po Karla IV. Co se týče českých dějin, vychází z Kosmovy kroniky a obou jejích pokračování.

Poslední je pak Stručné sepsání kroniky římské a české, jejímž autorem byl Neplach. Ten žil v letech 1322-1371 a byl opatem kláštera v Opatovicích nad Labem. Kronika není oficiálním dílem dvorského dějepisectví, ale pochází z klášterního prostředí a jedná se o pokus o zasazení českých dějin do širšího světového kontextu (podobně jako v kronice Marignolově).

⁹⁹ Marie Bláhová a kol. (edd.), Pokračovatelé Kosmovi, Praha 1974.

¹⁰⁰ Josef Emler-Jan Gebauer-Jaroslav Goll (edd.), FRB V, 1893, s. 1-326.

¹⁰¹ J. Emler-J. Jireček (edd.), FRB III, s. 485-604.

¹⁰² Tamtéž, s. 443-484.

Výprava Jana Lucemburského podle nejstaršího záznamu z vybraných kronik vypadá následovně: Výprava vtrhla do Prus, kde kořistila, loupila, páčila, hubila, pobíjela domorodý lid rozličnou smrtí a nešetřila pohlaví ani věku. Takto je to popsáno ve všech zápisech s výjimkou jediného, a to v zápise Přibíka Pulkavy z Radenína.¹⁰³ Proč tomu tak je, se můžeme jen domnívat. Možná nesdílel všeobecně platný názor sdílený ostatními autory, totiž že není možno přinést křesťanství mezi tyto pohany bez meče, který by mu razil cestu. Respektive se dá usuzovat, že nepozbyl víry v misijní šíření křesťanství do těchto krajin jako jeho kolegové, ačkoliv by k tomu důvody byly, neboť neúspěch křesťanských misí byl znám a byl více než patrný.

Další záležitostí je pak ono poddání se velké síle ze strany domorodých Prusů. Poté, co byla jejich země zplundrována, přišli a jak stojí ve většině záznamů: „jati božským strachem poddali se Přemyslu II. Otakarovi.“¹⁰⁴ Načež následoval křest, při kterém měl sám Přemysl vyzdvihnouti významnějšího domorodce ze svatého pramene a pojmenovat ho Otakarem. Zde je názorná ukázka toho, že už se není třeba obávat, že síly křesťanů jsou dostatečně velké na to, aby daly nejprve pohanům krutou lekci a následovně je přijali do lůna katolické církve, a to z jejich vůle, která byla ovlivněná předchozími událostmi.

V neposlední řadě pak tu máme zmínky o zakládání pevností za účelem upevnění víry¹⁰⁵, tedy aby se nově christianizované obyvatelstvo neobrátilo po odchodu křižáků zpět ke svým pohanským bohům. S tím také souvisejí zmínky o přijetí rukojmích, kteří tomu rovněž měli zabránit či předejít. Domorodým Prusům tedy ještě stále není radno věřit, alespoň tak se to dá chápat z těchto záznamů. Proto je zapotřebí těchto mechanismů.

Máme zde tedy domorodé etnikum, stále ještě nevyznávající křesťanskou vírou, které se křesťanství brání stůj co stůj, a to v době, kdy už je většina území Pruska pod nadvládou řádu německých rytířů. V porovnání s přelomem 10. a 11. století je zde patrný jistý vývoj ve vnímání tohoto domorodého etnika. Zatímco na přelomu 10. a 11. století o něm zbytek křesťanské Evropy moc nevěděl, jak je

¹⁰³ J. Emler-J. Gebauer-J. Goll (edd.), FRB V, s. 146.

¹⁰⁴ J. Emler-J. Jireček (edd.), FRB III, s. 474, 566. J. Emler-J. Gebauer-J. Goll (edd.), FRB V, s. 146.

¹⁰⁵ J. Emler-J. Jireček (edd.), FRB III, s. 474, 566. J. Emler-J. Gebauer-J. Goll (edd.), FRB V, s. 146.

velké, jaké je jeho vnitřní upořádání, jaké má ambice ve své zahraniční politice, což samozřejmě vzbuzovalo strach a nejistotu, ve 13. století už takovéto obavy na pořadu dne nejsou. Což je pochopitelné, neboť se ukázalo, že nejsou takovou hrozbou, jak se zpočátku mohlo zdát, a že ani v nejmenším nemohou ohrozit křesťanskou Evropu. Máme zde tedy obraz lidu, který už není nijak hrůzostrašný, neboť je zřejmé, že domorodí Prusové nemohou zvítězit a je jen otázkou času, než budou „podrobeni“ a začleněni do křesťanské Evropy. Avšak stále jsou viděni jako nepoddajní a divocí pohané, které je zapotřebí donutit, a to za pomoci násilí, k tomu, aby vůbec přijali křesťanství. Navíc musí být ještě hlídáni a musejí poskytovat rukojmí, aby se od křesťanství opět neodvrátili. Prusko 13. století je viděno prameny ze století 13. a 14. spíše jako země nadechující se k poslednímu odporu, který už se však zdá zbytečný a jehož osud zdá se být již zpečetěn.

Už za doby vlády Přemysla II. Otakara se začalo těžiště křížových výprav do Pobaltí přesouvat na území Litvy, což nám potvrzuje i neúspěšná druhá Přemyslova výprava do těchto končin. Ta totiž primárně směřovala proti pohanským Litevcům, a to z důvodů, které byly nastíněny výše. V tomto trendu pak pokračují i výpravy Lucemburských panovníků Jana a Karla ve 14. století. Prusko už bylo v této době, tedy v první polovině 14. století, řádovým státem, i když o zcela úplné christianizaci se tu ještě hovořit nedá, neboť dobytí Pruska bylo dokončeno teprve v první polovině 80. let 13. století. Úplná christianizace zde bude totiž trvat až do 16. století, respektive pohanské náboženství zde přetrvává až do těchto časů, folklor a jazyk pak až do 19. století. Řád tedy obrací svou pozornost na Litvu a s ním i celá křesťanská Evropa. Sezónní tažení na Litvu se stávají v Evropě dokonce i jakýmsi druhem módní záležitosti, k čemuž jen přispíval pokrok a vývoj ve vedení války v této oblasti a s tím související výkupné, které bylo možné složit za významnější šlechtice a které se stalo neodmyslitelnou součástí litevských tažení. Samozřejmě, že samotná možnost vykoupit se z možného zajetí nebyla hlavním motivem pro účastníky výprav na Litvu, ale bylo to určitě něco, co tato tažení v očích světských účastníků učinilo atraktivnějšími. Netřeba dodávat, že něco takového během anexe Pruska bylo velmi vzácné.

Jak již bylo řečeno, výprav na Litvu se zúčastnil Jan Lucemburský, a to celkem třikrát, z toho dvakrát ve společnosti svého syna Karla. První a současně

nejúspěšnější výprava proběhla na přelomu let 1328-1329. Další dvě výpravy za účasti Karla se uskutečnily v letech 1336-1337 a 1344. Tyto dvě výpravy už tak úspěšné nebyly, a to z důvodu nepříznivých klimatických podmínek. Příznivé klima totiž bylo důležitým faktorem k uskutečnění vojenského tažení do těchto končin Evropy, plné lesů, močálů, bažin, řek a potoků. Příznivým klimatem je zde myšlen mráz a teploty pod bodem mrazu, aby se po ztuhlé a zmrzlé zemi a vodních tocích mohla vojska lépe přesunovat.

První výprava z let 1328-29 je zaznamenána v několika kronikách, které byly sepsány současníky Karla IV., a to Františkem Pražským¹⁰⁶, Benešem Krabicím z Weitmíle¹⁰⁷ a Přibíkem z Radenína.¹⁰⁸ Další dvě výpravy, které se setkaly s menším úspěchem, jsou zde rovněž zaznamenány s tím, že se o nich ve své autobiografii zmiňuje i Karel IV.¹⁰⁹ Bohužel tyto záznamy nám nepřinášejí tolik subjektivních názorů či pohledů na domorodé obyvatelstvo, jak bychom snad předpokládali, neboť jsou to záznamy velice kusé, stručné a je velmi složité na jejich základě vytvořit obraz domorodého obyvatele středověké Litvy. Proto využijeme pramene, který sice není české provenience a ani nesouvisí s výpravami Lucemburků na území Litvy, ale je to pramen, který poskytuje více subjektivních pohledů a informací o tom, jak taková výprava probíhala. Tímto pramenem je báseň od Petra von Suchenwirt¹¹⁰, který byl přímým účastníkem výpravy vévody Albrechta Rakouského, jež proběhla v roce 1377 a celou tuto výpravu popisuje a zachycuje tak, jak jí sám zažil. Báseň od Petra von Suchenwirt, jejíž děj na rozdíl od lucemburských výprav je zasazen do druhé poloviny 14. století, jsem vybral jednak proto, že je zde možnost představit si průběh samotné výpravy, a jednak i proto, že na jejím základě můžeme zobecnit a následně i aplikovat obyčeje a tradice na další výpravy tohoto druhu. Na základě tohoto dobového pramene můžeme dále vyvodit například i to, jaké byly zvyky křižáků, jak bylo složité se vypořádat s obtížným terénem, či co vše samotná výprava obnášela, ale primárně

¹⁰⁶ Josef Emler (ed.), FRB IV, 1884, s. 347-456.

¹⁰⁷ Tamtéž, 457-548.

¹⁰⁸ J. Emler-J. Gebauer-J. Goll (edd.), FRB V, s. 1-326.

¹⁰⁹ J. Emler-J. Jireček (edd.), FRB III, s. 364-365.

¹¹⁰ Antanas Klimas (ed.), Duke Albrecht's Crusade, LITHUANIAN QUARTERLY JOURNAL OF ARTS AND SCIENCES Volume 31, No.2 – Summer, 1985, URL:http://www.lituanus.org/1985/85_2_01.htm

to, jak byli domorodí obyvatelé vnímáni svým okolím. Dané závěry můžeme dále rozšířit i na podobné výpravy v této části Evropy ve 14. století.

Podle českých pramenů byla první výprava Jana Lucemburského proti pohanům na Litvu skvělým úspěchem a velikým vítězstvím. Ve všech třech zápisech je zaznamenán křest pohanů (podle kronik jich byly tři tisíce), jenž následoval po zahubení tisíců pohanů, vypálení jejich hradů a vůbec po velikých ukrutnostech a násilí. Takže zde máme opět onu již zmiňovanou metodu cukru a biče, na niž jsme narazili již v Prusku za výpravy Přemysla II. Otakara. Opět zde vidíme, že na pohanské obyvatele je dle autorů zapotřebí užití síly a hrůzy a až pak je možné je přesvědčovat o konverzi k jedinému a pravému náboženství. V tomto ohledu se tedy Litva od Pruska nelišila.

František Pražský se pak ve své kronice zmiňuje o zabití jednoho domorodého předáka.¹¹¹ Tento předák měl být údajně 12 stop vysoký, což je neuvěřitelná výška, představíme-li si, že stopa se pohybuje v rozmezí od 29,5 cm do 31,5 cm. Už za předpokladu, že jedna stopa má 30 cm, by dotýčný předák měřil 360 cm, tedy více než tři a půl metru, a to se zdá nepravděpodobné ba nemožné. Každopádně to byl s velkou pravděpodobností člověk nadprůměrně vysoký, jenž mohl působit obrovitým dojmem, což by se zdálo pravděpodobné, neboť proč by to jinak bylo zaznamenáno? Další možností je varianta, že to byla jen představa, jak by měl vypadat předák pohanů. Nadpřirozeně veliký, vysoký, strašlivý, respekt budící pohan, který i přes všechny tyto své dispozice padl křesťanským mečem. Což by se dalo vykládat i tak, že ačkoliv mají pohané ve svém středu tyto skoro až nadpřirozeně vysoké bytosti, není jim to nic platné v konfrontaci s křesťanským vojskem, a tudíž i pravým a jediným Bohem. Takže tu máme opět jistou formu démonizace původních obyvatel, jak tomu bylo v legendách o sv. Vojtěchovi i v popisu výprav Přemysla II. Otakara. Rozhodně je zde opět patrná snaha snižovat obavy z těchto domorodých obyvatel, což souvisí s větším vzájemným poznáním obou kultur, jež se v průběhu času stále více a více prohlubovalo.

O dalších dvou výpravách toho ani z kronik ani z Karlovy autobiografie mnoho nevíme. Jejich popis je rovněž nedostatečný, navíc ani neměly dlouhého

¹¹¹ J. Emler (ed.), FRB IV, s. 403.

trvání, obě skončily v Prusku čekáním na vhodné počasí, kterého se však jejich účastníci nedočkali, a tak byly celkem neslavně završeny. Jedinou věcí, která snad stojí za zmínku, je popis Karla IV., jak si účastníci krátili dlouhou chvíli hrou v kostky.¹¹²

Výprava z roku 1377 zachycená Petrem von Suchenwirt je naopak oproti těm předešlým výpravám zachycena celá, i když jen ve formě básně. Vzhledem k tomu, že nám jde o subjektivní pohled na věc, je tato báseň velmi vítaným pramenem. V první části básně najdeme popis cesty do Pruska, odkud následně vyrazila výprava na Litvu. Tato cesta byla dlouhá a nesmírně časově náročná, byla i velkou společenskou událostí, o čemž svědčí i popis této cesty. Podle von Suchenwirta byla už jen cesta do Pruska plná hostin, dvorských radovánek, oslav a dalších kratochvílí s tím spojených. Jsou zde zachyceny společenské akce postupně v městech Vratislav, Toruň, Malbork a Královec. V Malborku byli ti nejurozenější z výpravy pohoštěni samotným velmistrem řádu německých rytířů Winrichem von Kniprode, který je zde líčen jako znamenitý pán. V Královci pak urození páni nešetříce výdajů pořádali jeden honosný banket za druhým. Na těchto banketech nechyběla delikátní jídla, exotická vína z Jihu a Východu, servírovaná ve zdobených karafách, nalévaná do drahých blyštících se pohárů ze zlata a stříbra. Dále se zde obstarával proviant pro vojsko a mezitím se zde scházela šlechta z celé Evropy, aby se přidala k vyhlášené křížové výpravě. Cestu z Pruska na Litvu pak Suchenwirt pokládal za velice složitou, neboť zde píše, že takhle obtížný terén není ani v Uhrách, což pro něj byl pravděpodobně nejhorší terén do doby, než přišel na Litvu.

Popisuje zde například přepravu přes řeku Memel za pomoci lodí či putování skrze bažiny, údolí, lesy a další neprostupnou divočinu, jež popisuje jako vysilující, protože jak muži tak koně museli překonávat spadlé stromy, kameny a jiné překážky, což vedlo k uklouznutím, pádům a ke zraněním. Tyto obtížné podmínky pak rychle vedly ke zhoršení morálky vojska.

První styk s domorodým obyvatelstvem zaznamenává von Suchewirt nedlouho po překročení Memelu. Výprava naráží na probíhající svatbu, kterou násilně přeruší, a ve jménu Božím je pozabíjeno na šedesát obyvatel vesnice, která

¹¹² J. Emler-J. Jireček (edd.), FRB III, s. 364-365.

lehla popelem. Zemi pak Suchenwirt popisuje jako řídké obydlí a velice bohatou a výprava prý měla vše, co si jen mohla přát. Rovněž zde prezentuje přístup, kterým se pravděpodobně řídily všechny takovéto výpravy – „zisk křesťanů znamená ztrátu pohanů“. Jak v předchozích případech, tak i zde se setkáváme s plundrováním a vražděním, v tomto konkrétním případě však není ani zmínka o křtění domorodého obyvatelstva. Jsou zde pouze zmínky o zajetí žen a dětí. Domorodí obyvatelé jsou opět přirovnáváni ke zvířatům, nejčastěji ke psům, takže opovržení, jež chovali křesťané vůči pohanům zde i nadále přetrvává. Zajímavý je popis noci, kdy Litevci na ležení výpravy neustále a bez přestání doráželi, a to až do ranního rozbřesku. Celou noc bylo slyšet nelidské skřeky, vytí a jiné děsivé zvuky a za těchto zvuků bylo ležení napadáno. Není tedy divu, že von Suchenwirt domorodce nazývá divokými bestii, protože museli působit dojmem nelidským, přímo nadpřirozeným, tedy jako nějaké divoké příšery rozsévající strach a hrůzu, a to nejen podivnými zvuky, které vydávali, ale i tím, že útočili v noci. Z toho, co popisuje von Suchenwirt, je patrné, že této noci k regulární bitvě nedošlo. Bylo to takové napadání ze zálohy, plné vrhání oštěpů ze tmy, rychlých výpadů na koni a ostřelování z luků. O ztrátách se zde nic nepíše, takže pravděpodobně nestály ani za zmínku, důležitější však byl psychologický dopad, který tato noc nejspíše u účastníků výpravy zanechala (samozřejmě s výjimkou těch zkušenějších). Myslím, že je možno hovořit i o jistém druhu demoralizace, neboť další setkání s domorodým obyvatelstvem probíhalo ještě krutěji než to první. Z čehož vyplývá, že se bojovníci museli přesvědčit, že opravdu bojují s normálními lidmi a ne nějakými nadpřirozenými příšerami. Následné ujištění se, že tomu opravdu tak je a že proti nim stojí opravdu jen lidské bytosti, v nich muselo probudit opět sebevědomí a v jistém smyslu i úlevu, neboť se do své práce pustili s novou a velikou vervou. Před návratem do řádového státu došlo ještě ke třem střetům s domorodými obyvateli a všechny probíhaly víceméně stejně. Vypálená obydlí, vraždění obyvatel s výjimkou žen a dětí (ty byly zajaty, avšak co se s nimi dělo dál, se nedozvídáme) a hon na prchající jednotlivce. Doslova je zde zaznamenáno, že byli loveni jako králíci či lišky, tak prý utíkali. Trochu zarážející věcí je absence snahy o christianizaci. Je to trochu zvláštní, protože jsme z českých výprav do Pruska a na Litvu zvyklí, že oheň a meč, který křižáci přinášeli do baltského prostoru, byl provázen snahou o následnou christianizaci vrcholící křtem nějaké větší skupiny domorodých

obyvatel během výpravy. Zde žádná taková snaha patrná není, spíše zde vidíme touhu po připsání si co nejvíce zásluh a vykonat „co nejvíce práce“ (tedy co nejvíce se angažovat v plenění a zabíjení) ve jménu Božím a Panny Marie a vysloužit si tak rytířské ostruhy či věhlas.

Rozdíl mezi domorodým Prusem a Jatvingem (litevský kmen) je v českých pramenech minimální. Oba je nutné christianizovat, oba jsou krvelační pohané, nemající úctu k pravému a jedinému Bohu. Jak jsme poznali výše, demonizování jsou domorodí obyvatelé pobaltského prostoru především v počátcích styků s křesťanskou Evropou a postupem času, jak se obě kultury více a více střetávaly a navzájem se poznávaly, tyto obavy z domorodých obyvatel mizely. To ale nic neměnilo na mínění, že toto etnikum musí být christianizováno, a to buď po dobrém nebo po zlém, a většinou to bylo a muselo být násilnou cestou.

4.2. Obraz řádu německých rytířů v letech 1204 – 1466

Cílem této kapitoly je pokus o analýzu obrazu řádu německých rytířů v dobových českých kronikách. To znamená, jak byl reflektován vztah mezi řádem a českými králi, šlechtou, žoldnéři¹¹³, eventuálně dalšími lidmi na základě subjektivních zápisů v českých kronikách. První na řadě tedy bude vztah mezi českými králi a řádem a jak byl tento vztah reflektován a jak se měnil.

Jak bylo uvedeno v kapitole: Dějiny řádu německých rytířů v Čechách, řád byl oblíben již za panovnické dynastie Přemyslovců. Konkrétní příklad, který reprezentuje vztah mezi českým králem a řádem, je tady vztah mezi Václavem II. a jeho zpovědníkem Heřmanem z řádu německých rytířů, jak ho zaznamenal Petr, opat zbraslavského kláštera.¹¹⁴ Heřman, jak je v kronice psáno, byl vyvolen za osobního zpovědníka samotným králem Václavem II., neboť si měl podle mínění královny Guty a „některých moudrých mužů“ vybrat vhodného důvěrníka. Václav si tak bez váhání zvolil právě Heřmana, aby ho usměrňoval, jak ve věcech duchovních, tak i mravně-výchovných. Na otázku, proč si vybral právě Heřmana jako svého zpovědníka, není snadné odpovědět. Dá se však předpokládat, že v této jeho volbě hrála určitou roli právě ona sympatie k řádu německých rytířů a pravděpodobně i dobrá pověst samotného Heřmana. Heřman se tedy stal Václavovým zpovědníkem a byl tak přiřazen ke dvoru, kde, jak píše opat Petr, měl přednost před ostatními.¹¹⁵ Rovněž si pak opat Petr všiml toho, že si Heřman vedl velmi dobře a charakterizuje jeho působení v nejbližším okolí krále Václava jako velmi pozitivní, a to nejen ve věcech duchovních, ale i světských.

„Vždyť tomuto svému zpovědníkovi prokazoval král povinnou úctu na každém místě a poslouchal jeho rad nejen ve věcech duchovních, nýbrž i při uspořádání záležitostí království, podle jeho slova pořádal stav svého dvora a odstraniv od sebe nepořádnou družinu, svěřil péči o svou osobu a čestnou stráž mužům ukázněným a vyrovnaným.“¹¹⁶

¹¹³ Což bude hlavně případ 15. století.

¹¹⁴ František Heřman a kol. (edd.), Zbraslavská kronika, Praha 1976.

¹¹⁵ Tamtéž, s 76.

¹¹⁶ Tamtéž.

Heřman měl tedy u krále velké slovo, a to i v politických otázkách českého království, což jednoznačně svědčí o jeho oblíbě a o důvěře, jakou k němu Václav II. choval. Je pravdou, že takovýto blízký vztah mezi členem řádu německých rytířů a českým králem je jevem spíše ojedinělým, ba přímo unikátním, je z něj však patrné, jak vysoko v této době ve společenské hierarchii Českého království řád stál. Ze záznamu opata Petra je pak patrné, jakou pověst mohl mít řád v tomto období v českých zemích. Z toho, co jsme se dozvěděli o Heřmanovi, by měla být pověst řádu přibližně takováto: Člen řádu německých rytířů v Českém království měl být vzdělaným a úctyhodným služebníkem Božím, zkušeným ve věcech politických a hlavně přátelsky nakloněným jak k osobě českého panovníka, tak i ke království českému. Je samozřejmé, že na základě jednoho zářného příkladu nelze vztahovat takovouto charakteristiku na všechny služebníky řádu v českých zemích, ale může to být pro nás ukazatelem nadstandardních vztahů mezi řádem a českými panovníky z přemyslovské dynastie.

Za vlády dynastie Lucemburků pak oblíba řádu panovník od panovníka klesá, až za Václava IV. došlo k sekularizaci převážné většiny řádového majetku, což de facto vede k rozpadu česko-moravské bailivy. Prvním příkladem z doby vlády Jana Lucemburského je záznam ze Zbraslavské kroniky¹¹⁷, který pochází z roku 1322, kdy byl Jan¹¹⁸, syn (nemanželský) krále Václava II. obviněn z toho, že měl králi údajně dát ničemnou radu. Za to byl odsouzen k smrti a do výkonu rozsudku svěřen do péče německým rytířům. Což opět ukazuje, že jsou důvěryhodnou oporou českého panovníka, tentokrát Jana Lucemburského. Ten však musel být zklamán, protože Jan, svěřený do rukou řádu německých rytířů, uprchl do Bavorska. Zde se pak nabízí otázka, zda řádoví rytíři neumožnili Janovi uniknout ze spárů jisté smrti ze sympatií, které chovali k jeho otci. Jestliže ano, tak by to nutně muselo vést ke zhoršení vztahů mezi řádem a Janem Lucemburským, tomu však nic nenasvědčuje. Tím pak vyvstává další otázka, zda Jan Lucemburský nevyužil řád či pomoc řádu k odstranění politicky nežádoucího protivníka nenásilnou cestou. Protože to, že odsouzený unikl před rozsudkem smrti do exilu, by určitě ušetřilo Janu Lucemburskému negativní publicitu, kterou

¹¹⁷ Tamtéž, s. 333-334.

¹¹⁸ Mezi nejdůležitější funkce, které zastával patří funkce kancléře království českého, probošta kostela Vyšehradského a kanovníka pražského a olomouckého.

by mu poprava nemanželského syna Václava II. a zároveň bratra současné královny zcela jistě přinesla. Tato druhá verze se zdá být pravděpodobnější. Předpokládejme jen na moment, že tato verze pravdivá je. Pak by se opět dalo hovořit o velmi silném postavení řádu u českého panovníka a zároveň o velké důvěře k řádu. To jsou však jen nepodložené domněnky, rozhodně však již samotné svěřeni tak významného vězně do péče řádu svědčí o jisté přízni a důvěře krále Jana, respektive, že tak to bylo kronikářem vnímáno.

Dalším ukazatelem dobrých vztahů mezi králem Janem a řádem je pak zápis z kroniky Františka Pražského.¹¹⁹ Tentokrát je zde popsána pomoc, kterou řád poskytl králi Janovi při jeho křížové výpravě proti pohanským Litevcům na přelomu let 1328-1329. František Pražský tuto materiální pomoc popisuje takto:

„K tomu všemu (k výpravě Jana Lucemburského) poskytli věrně svou pomoc a radu bratři křížovníci z domu německého a opatřili čtyřicet pět tisíc vozů s potřebami pro vojsko i krále.“¹²⁰

Podle tohoto zápisu zde řád projevuje své přátelství k českému králi materiální pomocí a hlavně poskytnutím zkušeností a rad, které byly bezpochyby klíčem k úspěchu této výpravy. Dále si všimněme, že řád byl reflektován Františkem Pražským opravdu vřele, neboť zde najdeme výraz „poskytli věrně svou pomoc“, což už samo o sobě o něčem vypovídá. Zároveň je nutné si povšimnout, že toto je poslední případ, kdy je kronikáři zobrazena pomoc řádu při českých křížových výpravách na Litvu v takto dobrém světle. O tom, že tomu tak skutečně je, svědčí zápisy z dalších dvou výprav Jana na Litvu z let 1336-1337¹²¹ a 1344,¹²² kde najdeme o řádu německých rytířů stěží jen zmínku. Na otázku, proč tomu tak je, se nabízejí tři možné odpovědi. Tou první je možnost, že výpravy skončily kvůli nepříznivým klimatickým podmínkám již na území řádového státu v Prusku, a tudíž nebylo možné vyzdvihovat pomoc řádu při dalším tažení na území pohanských Litevců, protože jí nebylo zapotřebí. Jako druhá možnost se pak nabízí varianta, že došlo k ochladnutí a zhoršení vztahů mezi řádem a českým

¹¹⁹ J. Emler (ed.), FRB, IV, s. 347-456.

¹²⁰ Tamtéž, s. 403.

¹²¹ J. Emler-J. Jireček (edd.), FRB III, s. 364-365.

¹²² J. Emler (ed.), FRB IV, s. 511.

králem, a tudíž už nebylo žádoucí prezentovat tyto vztahy jako přátelské. Třetí možností je, že za tímto ochlazením stály obě možnosti, které byly nastíněny výše. Tato třetí varianta se tak zdá nejpravděpodobnější, protože, jak již bylo naznačeno v kapitole Dějiny řádu v českých zemích, víme, že vztahy králů z dynastie Lucemburků a řádu se zhoršovaly, a to z důvodů, které byly v této kapitole rovněž uvedeny. Poměr řádu německých rytířů k české šlechtě byl rovněž na dobré úrovni. Ukázkovým příkladem je popis jedné události ve Zbraslavské kronice¹²³, popisující svár mezi dvěma šlechtickými skupinami roku 1317. První z nich podporovala královnu Elišku, druhá stála proti ní. Situace byla politicky nebezpečná také z toho důvodu, že Jan Lucemburský byl opět mimo království. Tyto dvě skupiny se rozhodly svůj spor urovnat smírnou cestou a následné urovnání pak bylo oznámeno králi a královně prostřednictvím vybraných posílů.¹²⁴ Jedním z nich byl rovněž Lev, provinciál řádu německých rytířů, což znovu ukazuje, že řád se těšil plné důvěře i české šlechty. Stejně tak to dokládá, že řád byl v těchto vnitropolitických záležitostech nestranným subjektem. Alespoň tak to popisuje a vnímá autor zmíněné kroniky.

Ke vztahu nižších sociálních vrstev společnosti Českého království k řádu německých rytířů žádné obdobné prameny nemáme. Můžeme se jen domnívat, že díky řádové pastorační činnosti a jeho ekonomické síle, mohl být řád v českých zemích reflektován i v těchto vrstvách spíše pozitivně. Rovněž lze předpokládat, že obliba řádu u této sociální vrstvy klesala ruku v ruce s úpadkem řádu německých rytířů v Českém království.

Řád je tedy v českých zemích 13. a počátku 14. století reflektován českými středověkými prameny jako uskupení vzdělaných, důvěryhodných a v politice zběhlých lidí, kteří prokazují svou náklonnost vůči českým králům. Jsou jim nápomocni v jejich záležitostech a naopak přijímají náklonnost českých panovníků ve všech možných formách. S nástupem dynastie Lucemburků na český trůn je pak z úbytku záznamů a zmínek o řádu německých rytířů v českých středověkých pramenech patrné postupné zhoršování vztahů mezi řádem a českými králi, které vrcholí roku 1411.

¹²³ František Heřman a kol. (edd.), Zbraslavská kronika, Praha 1976.

¹²⁴ Tamtéž, s. 312.

Obdobný vztah, jako dynastie Přemyslovců pak měla k řádu i česká šlechta. U té však ke zhoršování vzájemných vztahů na rozdíl od Lucemburských králů nedochází, tento trend byl nastoupen až v 15. století.

Nyní tedy přistoupíme k další části této kapitoly, který se bude věnovat obrazu řádu v letech 1409-1466, tady při jeho konfliktech s polsko-litevskou unií. Tuto část jsme rozčlenili chronologicky a budeme se zabývat především reflexí větších válečných operací. Především nás pak budou zajímat žoldnéři z českých zemí, kteří se angažovali v těchto konfliktech a jejich motivy. A na tomto základě se budeme snažit poodhalit dobové smýšlení o řádu v českých zemích a rovněž zachytit jeho případné proměny. Ony hlavní válečné konflikty tohoto období byly tři: tzv. „velká válka“ z let 1409 až 1411, dále pak válka z let 1431 až 1435 a nakonec tzv. třináctiletá válka z let 1454 až 1466. Každé z těchto tří částí bude předcházet snaha o vysvětlení „oficiálního“ postoje českého království a jeho politických elit k danému konfliktu.

Během konfliktu z let 1409-1411 Václav IV., jak již bylo uvedeno výše v jedné z předchozích kapitol, neměl s řádem tak dobré vztahy jako měl dříve jeho otec Karel. A už vůbec ne tak dobré jako poslední Přemyslovci. Víme, že řád měl v Českém království poměrně četné majetky a současně byl oblíben u české a moravské vyšší šlechty, která řád podporovala jak majetkově, tak politicky. Lze tedy hovořit o tom, že řád měl v českých zemích velice silné postavení a byl zároveň mocnou politickou silou, se kterou bylo třeba počítat. Václav IV. tohle všechno věděl a vypadá to tak, že se proto řádu do jisté míry obával a chtěl omezit jeho vliv v českých zemích. To však nebylo možné, aniž by ho zbavil majetku, který tvořil solidní základy jeho politické moci. Otázkou zůstává, proč se s řádem dokázal vyrovnat Karel IV., který s ním úzce spolupracoval, a nikoliv již jeho syn Václav. O odpovědi však můžeme jen spekulovat. Byla příčinou osobní antipatie Václava vůči řádu? Či snad šlo především o jejich majetek? Může to být ostatně i kombinace více faktorů. Pravdou však je, že těsně před válkou, která proběhla v letech 1409-1411, byl řád na vrcholu své moci a Václav neměl prostor ani možnost, jak proti němu zasáhnout. Když vypukla již zmíněná válka, zachovával Václav více méně neutrální postoj, i když by se na základě jeho arbitrážního výroku z roku 1410 mohlo zdát, že straní spíše řádu. To, že rozhodl při arbitráži ve prospěch řádu, bylo dáno spíše tím, že Václav, obrazně řečeno, stál mezi dvěma

mlýnskými kameny, protože jak bylo již řečeno výše, si nemohl dovolit otevřeně vystoupit proti řádu, a to z důvodu, že by tak ohrozil svou pozici v Říši. Rovněž také zachovával neutralitu ohledně verbování žoldnéřů, nechal totiž verbovat v českých zemích obě strany. Naplno se projevil Václavův vztah k řádu až roku 1411, kdy byly sekularizovány přední z řádových držav v česko-moravsko-slezské bailivě, tedy poté, co byl řád poražen polsko-litevskou unií a tím významně oslaben.

Co se týče českých žoldnéřů, tak o nich víme, že stáli v převážné většině na straně polsko-litevské unie, alespoň tak to vyplývá z kroniky Jana Długosze. Bohužel právě kronika Jana Długosze je jediným pramenem, kde jsou alespoň zaznamenána jména velitelů těchto česko-moravských kontingentů, které se angažovaly ve válkách mezi polsko-litevskou unií a řádem v 15. století. Je třeba také podotknout, že jediným známým záznamem o těchto kontingentech obsahují Staré letopisy české, a to v tomto znění: „Téhož roku [1410] v den rozeslání svatých apoštolů strhl se velký boj mezi polským králem a mezi Prusy. Prusové tu bitvu prohráli a byl v ní zabit komtur pruský.“¹²⁵ Na stranu řádu se v tomto konkrétním konfliktu přidala slezská knížata¹²⁶, avšak o bojovnících, respektive o žoldnéřích z Čech a Moravy tolik záznamů není. Víme, že se na straně řádu angažovali, avšak nebyl jich tak veliký počet jako na straně unie. To, že na straně řádu byli nějací žoldnéři z Čech a Moravy pak zjišťujeme třeba tak, že Jan Sokol z Lemberka, což byl velitel českých a moravských žoldnéřů ve službách unie, nabízel při obléhání Malborku svým nadřízeným, že přemluví české a moravské žoldnéře ve službách řádu k tomu, aby zradili své chlebodárcce a přešli na stranu obléhatelů a tím vlastně vydali město polsko-litevským vojskům.¹²⁷

Důvodů, proč měli Poláci větší úspěch při verbování českých a moravských žoldnéřů, bylo hned několik. Prvním z nich byl zajisté fakt, že řád se spoléhal z velké části na podporu tzv. řádových hostů z celé Evropy, tedy šlechty, která přijela bojovat bez nároku na žold. Pro tyto šlechtice to stále ještě představovalo velice prestižní a módní záležitost. Z toho se dá usuzovat, že nepotřebovali tolik placených žoldnéřů jako protistrana. Dalším důvodem je pak

¹²⁵ Jaroslav Kašpar-Jaroslav Porák (edd.), *Ze starých letopisů českých*, Praha 1980, s. 33.

¹²⁶ Eva Barborová, *Češi a Moravané jako účastníci válek Polska s řádem německých rytířů v letech 1410 a 1414*, Sborník matice moravské 86, 1967, s. 192.

¹²⁷ P. Čornej, *Velké dějiny V.*, s.129.

fakt, že v Čechách a na Moravě bylo tehdy relativně dost propolských přívrženců¹²⁸, jako byl například již výše zmiňovaný Jan Sokol z Lemberka. Třetím pak, že unie nabízela žoldněřům lepší finanční zajištění. Řád sice platil dvakrát větší žold než unie, ale naproti tomu unie platila i náhrady za utrpěné škody.¹²⁹ To byl patrně hlavní důvod, který přivedl žoldněře z Čech a Moravy do služeb unie. Přibližný počet žoldněřů ve vojsku unie se pohyboval kolem čtyř tisíc¹³⁰, na straně řádu bohužel žádné počty neznáme.

Dalším neméně důležitým motivem pro české a moravské žoldněře byl kromě peněžitého výdělků rovněž útek před zákonem. To se týkalo i samotného Jana Žižky, který obdržel jen těsně předtím než se přidal ke kontingentu Jana Sokola, amnestijní list. Jan Žižka je pak dalším příkladem, který nám ukazuje anonymitu zúčastněných českých a moravských žoldněřů. O něm totiž víme jen tolik, že byl v kontingentu Jana Sokola, a to je vlastně vše. Takže jediné, jak můžeme sledovat pohyb Jana Žižky v tomto konfliktu, je, že budeme předpokládat, že se pohyboval stále v tomto uskupení.¹³¹ Ačkoliv tedy není takřka pochyb o tom, že se Žižka osobně zúčastnil bitvy u Grunwaldu, nemáme pro to žádný přímý pramen.

Již jsme tedy konstatovali účast českých žoldněřů na obou stranách a na straně unie je jich nepoměrně víc, což souviselo s lepšími platovými podmínkami a s propolskými sympatiemi, které chovali nižší šlechtici, kteří většinou vedli tyto žoldněřské kompanie, už dříve a které vrcholily během husitských válek. Toto sblížení na bázi slovanské vzájemnosti je pak do jisté míry paradoxem, protože orientace na řád a nadstandardní vztahy s ním zde panovaly od samého počátků řádu v českých zemích a jsou tedy staršího data. Dokonce ještě za vlády Václava IV. měl řád podporu u české a moravské šlechty.¹³² Pravda, tato podpora sice slábla, ale stejně, jak je možné, že se mu nedostalo tak otevřené podpory jako Polákům? Na základě toho, co už víme se budu snažit prezentovat vlastní názor a to, že řád začínal ztrácet na popularitě. Mám tím na mysli, že řád od christianizace Litvy Poláky už neměl jak plnit svůj prvotní úkol v Pobaltí, tj. christianizaci

¹²⁸ E. Barborová, *Češi a Moravané*, s. 192.

¹²⁹ P. Čornej, *Velké dějiny V.* s. 129.

¹³⁰ Tamtéž.

¹³¹ František Šmahel, *Jan Žižka z Trocnova*, Praha 1969, s. 38.

¹³² Viz kapitola dějiny řádu v českých zemích.

tohoto prostoru. Takže tím zákonitě musel začít ztrácet na atraktivitě v očích křesťanské Evropy. A když se k tomu přičte ještě válka s křesťanským královstvím jako bylo Polsko, tak je vcelku pochopitelné, že řád začal ztrácet svou reputaci křesťanských rytířů bojujících proti pohanům. Pro toto tvrzení pak lze nalézt oporu i v tom faktu, že bitva u Grunwaldu byla poslední, které se zúčastnil větší počet řádových hostů, což samo o sobě do jisté míry ukazuje na pokles dobré pověsti řádu. Podobné smýšlení se jistě muselo objevit i v předhusitských Čechách a

na Moravě a jelikož tento proces, nebo vývoj neproběhl ze dne na den, ale byl spíš dlouhodobějšího rázu, odpovídá tomu i skutečnost, že víme o určitém počtu českých a moravských žoldnéřů, kteří vstoupili do služeb řádu, i když, jak už víme, to bylo finančně méně výhodné. Museli mít tedy nějaký jiný motiv, a to buď osobního, ideového či náboženského rázu.

V tomto období, tedy v letech 1431-1435, kdy probíhal druhý konflikt, byl českým králem Zikmund Lucemburský, v Čechách byl však uznán až roku 1436. Takže zde byly dva úhly pohledu na německé rytíře, a to pohled Zikmunda Lucemburského a pohled husitských vůdců, kteří odmítali Zikmunda jako českého krále.

Zikmund Lucemburský, spojenec řádu proti polsko-litevské unii, však vojensky po boku řádu nikdy nestál. Podporoval řád spíše diplomatickou cestou, a to proto, aby dosáhl svých politických cílů ve středoevropském prostoru. Těmito cíly (viz výše) se dostával do konfliktu s již zmíněnou polsko-litevskou unií a využíval řád coby nepřítel unie k politickému a diplomatickému nátlaku na svého soupeře. Nelze však opomenout ani fakt, že ke spojení s řádem ho navíc vedla i touha upevnit svou pozici v rámci říšské politiky. Stále ještě silné vzájemné vazby mezi řádem a Říší byly právě jedním z důvodů, proč řád podporoval, což ovšem bylo již rozebráno výše. Na rozdíl od svého bratra Václava IV. řádu nijak neuškodil (když tedy nepočítáme vojenskou neangažovanost ve prospěch řádu, což ale bylo spíše politickou okolností než nějakým záměrem) ba naopak podporoval ho proti polsko-litevské unii jak mohl a mohlo by se tedy zdát, že se jedná o ryze kladný vztah vůči řádu. Na druhou stranu se však nabízí varianta, která by se dala charakterizovat jako sňatek z rozumu, jelikož spojení s řádem stálo Zikmunda „jen“ politickou podporu, ovšem zároveň ho využíval k nátlaku na

svého soupeře ve střední Evropě. Nejpravděpodobnější však bude průsečík obou předchozích tvrzení, tedy že Zikmund jistě neměl negativní vztah k řádu, ale zároveň ho dokázal velice umně využívat ke svým vlastním cílům.

Naproti tomu v husitských Čechách byla víceméně pro polská nálada, tedy alespoň z počátku, než ji vystřídala frustrace z polské zahraniční politiky, takže už jen z toho se dá vydedukovat, že vztah k německým rytířům nebyl a ani nemohl být kladný. Dalšími přitěžujícími okolnostmi pak zajisté byly i křížové výpravy, které se proti českým husitům konaly. I když se jich němečtí rytíři nezúčastnili¹³³, přece jen to byli „křížáci“. Do bitvy u Lipan roku 1434 tedy nemohl být řád u českých husitů reflektován nijak pozitivně, ať už z důvodu pro polských sympatií či kvůli neopodstatněnému spojování s křížáky, kteří přinášeli do Čech oheň a meč během husitských válek, a z celé řady dalších důvodů. U katolických pánů tomu bylo zase velmi pravděpodobně opačně než u husitů, s určitostí to ale říci nemůžeme.

Konflikt z let 1431 až 1435 nebyl přímo válkou mezi řádem a unií. Byl to konflikt mezi Polskem a Litvou, konkrétně mezi Polskem, na jehož straně stál litevský kníže Zikmund Kjejistutovič (a část Litvy), a Litvy velkoknížete Swidrygiela, podporovaného ruskými (rusínskými) regiony Velkovévodství litevského. Na Swidrygielově straně jako spojenci pak stáli ještě němečtí rytíři a Moldavsko. Předmětem sporu bylo území Podolí se strategicky významnou pevností Kamenec Podolský. Roku 1431 bylo uzavřeno příměří na dva roky. Ještě před vypršením tohoto příměří došlo v létě roku 1432 v Pabianicích u Sieradze k dohodě mezi Polskem a zástupci sirotků a táborů o vojenské pomoci Polsku v nadcházejícím konfliktu proti řádu.¹³⁴ K naplnění tohoto spojení nakonec nedošlo, protože tuto dohodu dodrželi nakonec jen sirotci, z čehož rezultovala cesta do Prus Jana Čapka ze Sán a jeho bojovníků, což ale nebyla pomoc ve smyslu, jak chápeme vojenskou pomoc jednoho státu druhému, ale spíše žoldněfský kontingent. Táborité vzali své rozhodnutí zpět, a to na základě vývoje Basilejského koncilu. Dokonce jeden z velitelů tábořského vojska, kněz Bedřich ze Strážnice, se prý nechal slyšet, že by raději stál po boku Swidrygielovi než

¹³³ Respektive, jednou se měli zúčastnit křížové výpravy proti českým husitům, ale nestihli bitvu Tachova roku 1427 a když viděli úprk zbytku křížáckých vojsk otočili se a vrátili se odkud přišli.

¹³⁴ J. Goll, Čechy a Prusy, s. 223.

Vladislavovi.¹³⁵ Tak se stalo, že proti řádu pomáhal Polákům jen Jan Čapek ze Sán¹³⁶ se svými muži. Výsledkem této výpravy byl mír, který byl uzavřen v Jasienci 13. září roku 1433 a v prosinci téhož roku byl prodloužen dokonce na dvanáct let, což částečně vyřadilo řád jako Swidrygielova spojence¹³⁷ a Polsko se mohlo soustředit jen na řešení problémů na Litvě.

Zde tedy vidíme, že antipatie vůči německým rytířům už není tak velká jako v letech předešlých. Důvodů, které k tomu vedly, bylo jistě mnoho, avšak mezi ty nejdůležitější patří dle mého soudu přibližování se ke kompromisu ve formě kompaktát na Basilejském koncilu a v poznání, že českým králem nebude nikdo z polské královské dynastie a z toho vyplývá vyprchávání propolského nadšení. Tento trend pak dokumentuje i rozložení sil v rozhodujícím střetu tohoto konfliktu, tedy v bitvě u Wilkomierze, která proběhla roku 1435. Čeští žoldnéři, kteří po bitvě u Lipan roku 1434 zaplavili žoldněřský trh ve střední Evropě, totiž v tomto střetnutí stáli jen na straně Swidrygiela, a tedy i po boku livonské větve řádu německých rytířů. Proč tomu tak bylo? V první řadě je zapotřebí si uvědomit, že největší hybnou silou pro české a moravské žoldněře byly v první řadě opět peníze. Ale jsou zde i patrné i jiné motivy, jako sympatie osobního rázu ke Swidrygielovi a Zikmundu Korybutovičovi (který byl českým žoldněřům jistě velice dobře známý), a to navzdory tomu, že budou stát na stejné straně jako jejich někdejší nepřítel, řád německých rytířů. O sympatiích k Zikmundu Korybutovičovi, které k němu chovali čeští a moravští žoldnéři, snad není třeba více hovořit, pravdou však je, že ani Zikmund nezapomněl na své bývalé husitské spolubojovníky a v bitvě u Wilkomierze převzal české bojovníky pod své přímé velení.¹³⁸ Více nás budou zajímat sympatie ke Swidrygielovi, které jsme zachytili už u kněze Bedřicha ze Strážnice (viz výše). Dalším takovým příkladem jsou bratři Vilém a Boček Puklicové z Pozořic. Ti se nechali slyšet, že zanechají svých ostatních záležitostí, jen aby mohli přijít Swidrygielovi na pomoc, ačkoli by je chtěli získat Poláci do svých služeb, ale oni raději pomohou

¹³⁵ Tamtéž, s. 229.

¹³⁶ Více viz J. Goll, Čechy a Prusy, s. 231-235.

¹³⁷ Částečně proto, že dalších bojů se zúčastnila jen livonská větev řádu, která se necítila vázána mírem v Jasienci.

¹³⁸ V. Štěpán, Bitva u Wilkomierze, s. 694.

Swidrygielovi, kterého mají rádi a pro kterého podstoupí jakékoliv obtíže.¹³⁹ Co vedlo k těmto sympatiím vůči Swidrygielovi? Určitě důležitým faktem bylo, že po jeho boku stál Zikmund Korybutovič, jehož jméno mělo v Čechách stále silný zvuk. Dále se projevila jistá frustrace z polské politiky vůči husitským Čechům. Mám tím na mysli politické lavírování týkající se přijetí české koruny, protože naděje, že by Vladislav II. a nebo Vitold korunu přijali nebyla žádná. O této nabídce oba dva aktéři jistě věděli a tak ji spíše využívali k dosažení svých dalších politických cílů, což samozřejmě s postupem času, když to začalo být na první pohled patrné, muselo zapříčinit deziluzi v husitských Čechách vůči svému severnímu sousedovi. Obraz řádu v českých zemích je tedy zase trochu jiný. Zatímco během husitských válek byly české země rozděleny ve vnímání řádu na katolickou část, která vnímala řád spíše pozitivně a na husitskou část, která z důvodů, jež byly nastíněny výše, vnímala řád vesměs negativně, tak po bitvě u Lipan se toto rozdělení zhroutilo. To proto, že se řád stal pro české žoldnéře,¹⁴⁰ kteří najednou neměli práci, dalším potencionálním zaměstnavatelem. Obraz řádu u českých žoldnéřů se začal přetvářet v obraz spíše neutrální, což nám ukázala i samotná bitva u Wilkomierze, kde sice nebyli žoldnéři z českých zemí najmutí do služeb řádu, ale bojovali po jeho boku, takže tuto bitvu můžeme pokládat za takový počátek přeměny ve vnímání německých rytířů českými a moravskými žoldnéři.

Během dalšího válečného konfliktu v letech 1454-1466 se na českém trůně vystřídali dva panovníci, Ladislav Pohrobek a Jiří z Poděbrad. První z jmenovaných měl srovnatelný vztah k řádu jako jeden z jeho předchůdců, Zikmund Lucemburský. Ladislav měl k řádu nepoměrně blíže než k polsko-litevskému soustátí, avšak stejně jako v případě Zikmunda Lucemburského nebylo politické klima k přímé vojenské podpoře ve prospěch řádu příznivé. Vztahy s polským královstvím se totiž zlepšovaly, a to hlavně díky sňatku Kazimíra IV. s Ladislavovou sestrou Alžbětou, takže Kazimír se stal Ladislavovým švagrem. Vojenská pomoc nepřipadala v úvahu také proto, že po dobytí Konstantinopole osmanskými Turky roku 1453 se dala brzy čekat ofenzíva proti Uhrám, a to byla pro Ladislava, který držel i svatoštěpánskou korunu, prioritou nejvyšší důležitosti.

¹³⁹ Tamtéž, s. 692.

¹⁴⁰ Je třeba podotknout, že mezi žoldnéři byli i bývalí příslušníci polních vojsk, což vypovídá o změně klimatu v českých zemích a o změně obrazu řádu v českých zemích.

Dále pak nemělo smysl zasahovat ve prospěch řádu, proti kterému povstala část vlastního řádového státu, protože bylo jasné, že takto se tato válka protáhne na hodně dlouhou dobu. Vojenská podpora řádu by byla o dost pravděpodobnější, kdyby nedošlo k povstání tzv. pruského spolku.

Jiří z Poděbrad z počátku své vlády do tohoto konfliktu nezasahoval, měl totiž jiné problémy, související s jeho královskou volbou a uznáním své osoby u evropských dvorů, dále soupeření s Matyášem Korvínem a hlavně nastolení rovnováhy mezi katolickým a nekatolickým obyvatelstvem v Českém království. Zlom nastal roku 1461, kdy se Jiří nabídl nejdříve velmistrovi řádu německých rytířů a následně i polskému králi jako prostředník mezi oběma stranami. Ty nabídky přijaly a Jiří se měl stát jejich arbitrem. K samotné arbitráži ale nakonec nedošlo.¹⁴¹ Proč ale najednou takový to vývoj? Vzhledem k tomu, že situace mezi papežem Piem II. a Jiřím z Poděbrad se stále zhoršovala, je nasnadě vysvětlení, které nabídl už Jaroslav Goll¹⁴², a to, že kdyby se Jiřímu podařilo usmířit nenásilnou cestou obě znesvářené strany, čímž by uchránil řád před zničením a zároveň uspokojil Polsko, tak by posílil svou pozici v křesťanské Evropě a tím složitější by bylo pro papeže zasahovat proti němu. Takže o vztahu Jiřího z Poděbrad k německým rytířům můžeme říct, že Jiří nechoval žádné osobní sympatie k řádu, což není samo o sobě nic překvapujícího, ale choval se čistě pragmaticky. Je možné jen konstatovat, že se chystal řád využít k dosažení svých vlastních politických cílů a nebyl v tomto ohledu prvním ani posledním. Co se týče českých a moravských žoldnéřů, tak ti v tomto konfliktu hráli poměrně velkou a důležitou roli. Stáli opět na obou stranách, ale je pravdou, že na polské straně byla většina z nich ve službách tzv. pruského spolku a nikoliv Poláků, takže je platili nikoliv Poláci, nýbrž pruský spolek.¹⁴³ Jejich pohnutky, ačkoliv možná z počátku byly náboženského rázu, se postupem času zredukovali jen na finanční stránku. Což potvrzuje i samotné chování žoldnéřů, máme totiž spoustu dokladů o tom, jak přecházeli celé skupiny žoldnéřů na druhou stranu, a to převážně kvůli

¹⁴¹ Na jednání se nedostavilo řádové poselstvo a polský král pak nebyl svolný k dalšímu setkání.

¹⁴² J. Goll, Čechy a Prusy, s. 228.

¹⁴³ P. Čornej-M. Bártlová, Velké dějiny VI., s 125.

výši žoldu.¹⁴⁴ Jako příklad můžeme uvést třeba českého hejtmana Jana Červenku z Ledec a jeho spolubojovníky. Ti totiž původně stáli v žoldu řádu, ale protože jim nevyhovovala řádová finanční politika, která spočívala v tom, že hejtmanům a rotmistrům dával řád místo slíbených peněz do zástavy řádové pevnosti¹⁴⁵, tak se stalo, že přešli na druhou stranu. Zajímavou epizodou, v které hrají čeští a moravští žoldnéři hlavní roli a která předcházela změně stran, byl prodej Malborku Polsku. Zde se projevila negativa finanční politiky řádu, protože žoldnéři a jejich velitelé ve službách řádu měli zájem na peněžním zisku a nikoliv na získání nemovitostí daleko od domova v cizí zemi. Dne 9. října roku 1454 byla uzavřena smlouva, ve které velmistr řádu německých rytířů slíbil, že když do 18. února roku 1455 nevyplatí žoldnéřům dlužné peníze, tak zastavený majetek připadne žoldnéřům a oni s ním budou moci disponovat dle vlastní vůle.¹⁴⁶ První termín nebyl dodržen a řád navrhl druhý. Nová lhůta byla stanovena na konec dubna téhož roku. Ani ta však nebyla naplněna. Žoldnéře z Čech a Moravy tento vývoj rozdělil na dvě skupiny. První skupina v čele s Bernartem z Cimburka chtěla dodržet smlouvu s řádem a počkat na vyplacení dlužných peněz. Druhá skupina, v které se nacházel i již zmíněný Oldřich Červenka z Ledec, nepřistoupila na další prostoje a hrozila, že pokud nedostane dlužné peníze ihned, začne vyjednávat o prodeji drženého řádového majetku protistraně. Dne 2. května roku 1455, jako reakci na nevyplacení dlužných peněz, část žoldnéřů, která sloužila v Malborku, obsadila pevnost¹⁴⁷ a převzala nad Malborkem vládu. Následně započalo vyjednávání o tom, kdo zaplatí víc a rychleji, zda řád, či polsko-pruská koalice. Po vyjednávání, která trvala bezmála dva roky, byly roku 1457 Malbork a další pevnosti vydány polsko-pruské straně za náhradu 190 000 uherských zlatých.¹⁴⁸ Právě po této transakci Oldřich Červenka z Ledec a mnozí další zainteresovaní žoldnéři přešli do služeb druhé strany, tedy na stranu Polska a pruského spolku.

¹⁴⁴ Samozřejmě, že žoldnéři přecházeli na druhou stranu i při příležitosti zajetí, takže když byli zajati při nějaké bitvě nezdráhali se přejít na druhou stranu a bojovat proti svým bývalým chleboďárcům.

¹⁴⁵P. Čornej-M. Bártlová, Velké dějiny VI., s. 126

¹⁴⁶J. Goll, Čechy a Prusy, s. 270.

¹⁴⁷Tamtéž, s. 271.

¹⁴⁸P. Čornej-M. Bártlová, Velké dějiny VI., s. 126.

To byl tedy konkrétní příklad toho, jak peníze hýbaly myslí žoldněřů. Jednou z mála výjimek tvoří již zmiňovaný Bernart z Cimburka. Ten totiž stál na straně řádu od samého počátku a vytrval v jeho službách až do konce třináctileté války a dokonce se zúčastnil i jednání o příměří v roce 1466. Bernard z Cimburka byl z katolické rodiny a jeho otcem byl Mikš Divůčka z Jemnišť. Do služeb řádu vstoupil podle všeho už před třináctiletou válkou, víme totiž, že prodal veškerý svůj majetek v Čechách a na Moravě (Šumberk a Nové hrady na Moravě)¹⁴⁹ a odešel do Pruska. Takže o jeho sympatiích a věrnosti k řádu nemůže být pochyb.

Obdobnou výjimkou jako Bernart z Cimburka byl na druhé straně, tedy na straně Polska, Albrecht Kostka z Postupic, kterého přivedl do Pruska roku 1454 jeho otec Vilém Kostka z Postupic. Vilém byl totiž bojovník, který stál po boku Poláků už v roce 1410 a 1414.¹⁵⁰ Takže zde máme jakousi tradici, v níž syn Albrecht pokračoval, a tudíž se dá usuzovat, že vazby mezi rodem Kostků z Postupic a polským královstvím byly nanejvýš vřelé. Tyto dva příklady tvořily však jen vzácnou výjimku, v převážné většině případů je tomu u českých a moravských žoldněřů naopak, určujícím kritériem byly peníze, a když jedna strana neplatila, tak bez skrupulí přešli na stranu druhou. Řád je tak vnímán jako jakýkoliv jiný „zaměstnavatel“ a jeho negativní obraz z dob husitských válek je, alespoň u žoldněřů z Čech a Moravy, nenávratně pryč.

Co se týče vztahu českých a moravských žoldněřů k řádu, je tu v rozmezí let 1409 až 1466 patrný jistý vývoj. Zatímco ve válečném konfliktu z let 1409 až 1411 byl řád vnímán jako nepřítel slovanských národů, což lze připisovat mimo jiné i úspěšnosti polské zahraniční politiky, víme, že v jeho službách byli žoldněři z Čech a Moravy. A to navzdory tomu, že finančně výhodnější bylo dát se najmout do služeb unie. Z toho lze tedy usoudit, že ve službách řádu bojovali žoldněři nějakým způsobem s ním spjati. Během husitských válek pak bylo rozdělení celkem jasné. Žoldněři věrní katolické církvi bojovali vesměs na straně řádu, žoldněři z řad husitských „kacířů“ zase proti řádu, tedy na straně polsko-litevské unie. Řád byl totiž husity vnímán jako jeden z představitelů papežské církve, proti které bojovali. O dvacet let později, tedy v konfliktu z let 1431 až

¹⁴⁹ J. Goll, Čechy a Prusy, s. 267.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 261.

1435, nastává v tomto vnímání českými a moravským žoldněři zlom, který vrcholí bitvou u Lipan. Po této bitvě se z řádu jako nenáviděného nepřítele stává další z řady potencionálních zaměstnavatelů, což se týká českých a moravských bojovníků z rozpuštěných polních vojsk. V tzv. třináctileté válce je už tento proces víceméně dovršen a žoldněře z Čech a z Moravy, až na pár výjimek uvedených výše, nevedou ke službě jedné či druhé z válčících stran žádné jiné pohnutky než finanční ohodnocení.

5. Závěr

Obraz domorodého Prusa v českých pramenech se v průběhu zkoumaného období měnil. Jeho počáteční komtury nalezneme již v textech o životě sv. Vojtěcha. V těchto pramenech, jak již víme, byl tento obraz velice negativní: Prusové jako krvežíznivé pohanské etnikum, které nemá v úmyslu přijmout křest a nechat se tak začlenit do křesťanské Evropy, to jistě není nic neočekávaného. Nezvyklá je zde však obava z tohoto etnika, o kterém ještě česká společnost příliš neví, obava, že toto etnikum je vojensky a organizačně natolik silné, že by si mohlo podmanit či alespoň výrazně ohrozit křesťanskou Evropu. To však ve skutečnosti nikdy nebylo možné a pramenilo to z nedostatku informací o tomto pohanském etniku. Postupem času, jak se obě kultury stále častěji a častěji střetávaly a navzájem se více poznávaly, tyto obavy z českých středověkých pramenů mizí, to však ale nic nemění na mínění, že tato část Evropy musí být christianizována. Naopak toto přesvědčení je stále silnější a právě z něj se rodí i myšlenka na křížové výpravy. Ze záznamů o první výpravě Přemysla II. Otakara vyplývá jiný obraz domorodého obyvatele Pruska, než byl v 11. století. Domorodí obyvatelé jsou reflektováni jako etnikum tvrdě se bránící christianizaci, avšak o jejich neodvratném osudu už jsou přesvědčeny i české elity. Prusové se nemohou ubránit a dříve či později musí podlehnout. Přesto všechno jsou zde ještě stále představy o děsivých až nadpřirozených zjevech. Tato démonizace domorodého obyvatele se tu opravdu ještě stále vyskytuje, avšak už nemůže být brána tak vážně jako tomu bylo v 11. století. Nyní je spíše jakousi literární stylizací, protože jakmile se zde objeví něco, co působí nadlidským dojmem, například nadměrně vzrostlý muž, tak je s pomocí Boží zabit křesťanským rytířem. V tom lze spatřovat jistou symboliku ať už jsou na straně pohanů jakékoliv nadlidské bytosti, tak stejně nejsou schopny odolat křesťanskému vojsku a konečné podrobení tohoto etnika se tudíž blíží. U pohanských Litevců se celý tento koloběh, jak tomu bylo v případě domorodých Prusů, opakuje. Tedy nejdříve jako „noví“ a neznámí pohané jsou více obávaní, to se však s postupem času mění. Opět to souvisí se vzájemným poznáváním obou kultur a hlavně s vojenskými úspěchy křížových výprav (viz první výprava Jana Lucemburského). Opět je zde prezentován názor, že pohanské síly nemohou čelit těm křesťanským, domorodí Litevci postupně ztrácejí svůj nádech tajemna a nadpřirozena. Jsou to prostě jen pohané, kteří bojují

tvrdě a krutě, ale jejich šance, že by odolali násilné christianizaci, je ve 14. století již velmi malá.

Obraz řádu v českých zemích se vyvíjel opačně. Nejdříve je řád reflektován v českých středověkých pramenech velice příznivě. Hlavně díky svým dobrým vztahům k vládnoucí dynastii Přemyslovců, která jej chovala ve velké vážnosti. Tato přízeň se pak odrážela i na dobrých vztazích české a moravské šlechty vůči řádu. Za vlády lucemburské dynastie je pak ve vztazích řádu k vládnoucí dynastii znát posun k horšímu. To se však neodráželo na dobrých vztazích řádu ke šlechtě, ty byly pořád stejné a ochránci řádu v Českém království byli právě z řad české a moravské šlechty. Za posledních Přemyslovců je řád českými středověkými prameny nazírán jako organizace vzdělaných a důvěryhodných lidí, o které se může český král opřít a s kterým ho pojí nadstandardní vztahy. Dále pak je vnímán jako nezájatý element v české politice, kterého může bez obav využít jak šlechta, tak i král jako prostředníka. Dokladem ochladnutí vztahů mezi řádem a panovníky z rodu Lucemburků je stále menší a menší počet záznamů, v nichž se vyskytuje zmínka o řádu německých rytířů. Dokonce ani během posledních dvou výprav Jana Lucemburského není řád zmíněn skoro vůbec, což jen dokládá pokles sympatií vůči této řeholní instituci. Za Václava IV. a pak za husitských válek obliba řádu v českých zemích upadá. Proč řád ztrácí na oblibě během vlády Václava IV. je pravděpodobně dáno polskou zahraniční politikou, která hrála v Českém království na slovanskou strunu (tedy proti svému řádovému nepříteli). Tato politika byla úspěšná, což je patrné na zastoupení žoldnéřů ve válce z let 1409 až 1411, kdy valná většina žoldnéřů z Čech a Moravy je v táboře polsko-litevského soustátí. Přesto však i řád má na své straně české a moravské žoldnéře, i když jen v malém počtu a skoro nic o nich nevíme, ale můžeme z toho usuzovat, že malý okruh šlechty své sympatie k řádu neztratil. Během husitských válek pak dochází k rozdělení na dva tábory. Katolíci byli pravděpodobněji podporovatelé řádu než čeští husité. Zlom nastává s bitvou u Lipan, kdy žoldnéři a vojáci, kteří byli svou prací vázáni v Českém království, najednou hledali nové potencionální zaměstnavatele a tím byl i řád. V bitvě u Wilkomiereze roku 1435 sice ještě nestáli žoldnéři z Čech a Moravy v žoldu řádu, ale bojovali na stejné straně, a to byli složeni převážně z bývalých vojáků polních vojsk. Ve třináctileté válce už nehrají důležitou roli přesvědčení, náboženství či

ideje, v tomto konfliktu, záleží žoldněřům jen na finančních prostředcích, které jedna či druhá strana nabízí, až tedy na pár vzácných výjimek, které jsou zmíněny výše. Řád se tedy stává v 15. století nejdříve nenáviděným nepřítelem, ale postupem času tyto negativní emoce opadávají, až se nakonec stane pro české a moravské žoldněře (často i husitskou minulostí) žádaným zaměstnavatelem.

Na svou práci jsem se snažil připravit systematickým studiem řady dostupných písemných pramenů. Na základě tohoto studia a provedené analýzy pramenů vymezeného časového období, tj. jak vývoje pohledu českých pramenů na řád německých rytířů, tak i na domorodé obyvatele Pruska, jsem se pokusil o následnou syntézu těchto pohledů v časové ose dlouhého trvání, jak na řád německých rytířů, tak na domorodé obyvatele Pruska a v tom spatřuji i jistý přínos své bakalářské práce.

Možné perspektivy bádání problematice této oblasti závisí na další nové interpretaci některých zachovaných pramenů, případně na objevení nových k tomuto tématu. Mám tím na mysli, že kdyby byly objeveny nějaké další prameny osobní povahy související s tímto tématem, otevřelo by to nové možnosti dalšího zkoumání této problematiky a mohly by být stanovovány a ověřovány nové hypotézy. Konkrétními prameny, které by tomuto tématu prospěly a posunuly by jeho zkoumání dále, by mohly být např. osobní deníky nebo korespondence jednotlivců, kteří byli buďto členy řádu německých rytířů nebo účastníky některé z křížových výprav do Pruska či na Litvu. Pomocí nich by mohl být pak dále reflektován subjektivní pohled, ať už na řád jako organizaci, tak i na křížovou výpravu proti pohanským kmenům a tím i samotné domorodé obyvatele. Bohužel zatím žádné takové prameny nejsou známy, a tak nezbývá nic jiného než nepřestávat hledat a doufat, že budou objeveny a perspektiva tohoto tématu se posune zase dál. Další možností je pak nová interpretace stávajících pramenů, jimž bychom mohli klást nové otázky.

6. Edice pramenů

Bláhová, Marie a kol. (edd.), Pokračovatelé Kosmovi, Praha 1974, 251 s.

Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III/I., s.200, č.162.

Donnadieu, Jean (ed.), Jacques de Vitry, Histoire orientale. Historia orientalis, 2008.

Fontes rerum bohemicarum

Emler, Josef-Perwolf, Josef (edd.), Fontes rerum Bohemicarum I., 1874.

Emler, Josef-Jireček, Josef (edd.), Fontes rerum Bohemicarum III., 1882.

Emler, Josef (ed.), Fontes rerum Bohemicarum IV., 1884.

Emler, Josef-Gebauer, Jan-Goll, Jaroslav (edd.), Fontes rerum Bohemicarum V., 1893.

Heřman, František a kol. (edd.), Zbraslavská kronika, Praha 1976, 597 s.

Kašpar, Jaroslav-Porák, Jaroslav (edd.), Ze starých letopisů českých, Praha 1980, 576 s..

Klimas, Antanas (ed.), Duke Albrecht's Crusade, LITHUANIAN QUARTERLY JOURNAL OF ARTS AND SCIENCES Volume 31, No.2 – Summer, 1985,
URL:http://www.lituanus.org/1985/85_2_01.htm

Piccolomini, Enea Silvio, Historica Bohemica, Dana Martínková-Alena Hadravová-Jiří Matl (edd.), Historie česká, Praha 1998, 276 s., ISBN 80-85917-40-8.

Tobler, Titus (ed.), Descriptiones Terrae Sanctae, Leipzig 1874.

7. Soupis literatury

Adam, Petr, Řád německých rytířů a jeho působení v Čechách na Moravě a ve Slezsku, Praha 2005, 254 s., ISBN -7277-283-X.

Barborová, Eva, Češi a Moravané jako účastníci válek Polska s řádem německých rytířů v letech 1410 a 1414, Sborník matice moravské 86, 1967, s. 191-201.

Buben, Milan, Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností v českých zemích. 1díl. Řády rytířské a křížovníci, Praha 2002, 215 s., ISBN 80-7277-085-3.

Čornej, Petr, Velké dějiny zemí koruny české V., Praha 2000, 788 s., ISBN 80-7185-296-1.

Čornej, Petr-Bártlová, Milena, Velké dějiny zemí koruny české VI., Praha 2007, 839 s., ISBN 978-80-7185-873-7.

Davies, Norman, Polsko: dějiny národa ve středu Evropy, Praha 2003, 481 s., ISBN 80-7260-083-4.

Goll, Jaroslav, Čechy a Prusy ve středověku, Praha 1987, 313 s.

Jan, Libor - Skřivan, Jan, Němečtí rytíři v českých zemích, Praha 1997, 127 s., ISBN 80-902448-0-7.

Jan, L., Hodnostáři rytířských duchovních Řádů na dvorech posledních Přemyslovců, In: Česko-rakouské vztahy ve 13. století, Praha 1998, s. 247-260.

Jan, L., Čeští a moravští šlechtici jako podporovatelé a členové rytířských Řádů, In: In omnibus caritas. Sborník katolické teologické fakulty IV., Praha 2002, s. 289-303.

Joachimová, Jiřina, Fundace královny Konstancie a pražské statky Německých rytířů, in: Umění, 5/1968, s. 495 n.

Spěváček, Jiří, Jan Lucemburský a jeho doba 1296-1346: k prvnímu vstupu českých zemí do svazku se západní Evropou, Praha 1994, 658 s., ISBN 80-205-0291-2.

Spěváček, Jiří, Král diplomat, Praha 1982, 276 s.

Šmahel, František, Husitská revoluce III., Praha 1996, 420 s., ISBN 80-7184-075-0.

Šmahel, František, Jan Žižka z Trocnova, Praha 1969, 261 s.

Štěpán, Václav, Bitva u Wilkomierze 1.září 1435, In: Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v evropských dějinách. VI mezinárodní husitologické sympozium, Tábor 12.-14. října 2004, Tábor 2007, s. 675-706, ISBN 978-80-86971-30-8.

Švec, Luboš a kol., Dějiny pobaltských zemí, Praha 2001, 423 s., ISBN 80-7106-154-9.

Turnbull, Stephan, Hrady Řádu německých rytířů, Praha 2008, 64 s., ISBN 978-80-247-2369-3.

Turnbull, Stehen, Grunwald/Tannenberg: osudná porážka Řádu německých rytířů, Praha 2008, 96 s., ISBN 978-80-247-2376-1.

Vaniček, Vratislav, Velké dějiny zemí Koruny české III., Praha a Litomyšl 2002, 757 s., ISBN 80-7185-433-6.

Vollmann-Profe, Gisela, Böhmen und das Preußenland, in: Deutsche Literatur des Mittelalters in und über Böhmen II., Václav Bok u. Hans-Joachim Behr, Hamburg 2004, 308 s., ISBN 3-8300-1041-9.

Wihoda, Martin, Příklad Řádu do českých zemí, Časopis Slezského zemského muzea B, 41 s., 1992.

Žemlička, Josef, Století posledních Přemyslovců, Praha 1986, 412 s., ISBN 80-7023-281-1.

SEZNAM ZKRATEK EDIČNÍCH ŘAD A ČASOPISŮ

CastB	Castellologica bohemica
CDB	Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae
ČMM	Časopis Matice moravské
FRB	Fontes rerum Bohemicarum
Hag	Heraldika a genealogie